

Een sociaal bewogen God

Een studie naar sociale bewogenheid in het boek Amos

Scriptie ter afsluiting van de master “wortels en ontwikkeling van het christendom”

**Faculteit Geesteswetenschappen
Departement Godgeleerdheid**

**Jantien Ligthart, studentnummer: 0443417
December 2009**

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Wat is sociale bewogenheid?	3
Amos, zijn achtergrond	5
Wie was Amos?	5
In wat voor een soort maatschappij leefde Amos?	6
Geografie	6
Demografie	7
Economie	8
Politiek	9
Hoe ziet Amos God?	12
Samenvattende beschrijving aangaande de zienswijze die Amos van God heeft.	16
Wat is de boodschap van Amos?	18
Misdaad op misdaad	18
Misdaden van de omliggende landen (<i>exclusief Juda</i>)	19
Misdaden van Juda	22
Misdaden van Israël	23
De misdaden	23
De beschuldiging	26
De straf	27
Verduidelijking van het onrecht van Israël	28
De rijken	28
De leiders	30
De handelaren	31
Armen, machteloze, zwakken en rechtvaardigen	33
Gods reactie	35
Resultaat van de actie	37
Conclusie	39
Bibliografie	41
Afkortingen	42
Bijlage A: misdaad op misdaad	43

Inleiding

Wanneer het boek Amos wordt gelezen lees je een pleidooi tegen sociale misstanden. Amos strijd voor sociale rechtvaardigheid. In de inleiding op het boek Amos, welke te vinden is in de Bijbel, wordt vermeld dat het centrale thema van het boek Gods veroordeling van Israël is, vooral wegens de verwaarlozing van recht en gerechtigheid in de samenleving¹. Hoewel de uitkomst van Gods handelen, veroordeling van Israël als gevolg van sociaal onrecht, duidelijk wordt benoemd, ben ik op zoek naar de bron voor deze veroordeling. **Mijn stelling is dat sociale bewogenheid van God ten grondslag ligt aan de sociale rechtvaardigheid in het boek Amos.** Dat wil ik door middel van dit onderzoek aantonen. Het onderzoek wordt gedaan op grond van de bijbel, waarbij ik de NBV gebruik als teksten worden geciteerd. Verder beperk ik me tot een synchronische tekstanalyse². Het onderzoek zal de volgende vragen behandelen.

- Wat is sociale bewogenheid?
- Wat is de achtergrond van Amos?
- Hoe ziet Amos God?
- Wat is de boodschap van Amos?
- Waaruit bestaan de verschillende partijen als Amos spreekt over onrecht in Israël?
- Wat is de reactie van God op de sociale situatie in Israël?
- Wat is het getekende toekomstbeeld?

Bovenstaande vragen dragen bij aan de conclusie die gegeven wordt. Een conclusie die gericht is op de bevestiging of ontkenning van de stelling dat sociale bewogenheid van God ten grondslag ligt aan de sociale rechtvaardigheid in het boek Amos.

---

¹ Vertaling NBV, pg 1246

² Talstra, *Oude en Nieuwe Lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament*, 115

Wat is sociale bewogenheid?

Sociale bewogenheid³ is een term die vaak wordt gebruikt, maar waarvan de echte betekenis moeilijk is te vatten. Je voelt wat ermee wordt bedoeld, maar een afgebakende omschrijving is moeilijk. Het woordenboek gebruikt de termen “ontroerd” en “aangedaan” als uitleg van het woord “bewogen”. Het woord “sociaal” wordt omschreven als “betrekking hebbend op de maatschappij, op het welzijn daarvan”⁴. Worden de beschrijvingen gecombineerd dan is sociale bewogenheid zoiets als “een ontroering die betrekking heeft op het welzijn van de maatschappij”. Het gaat hier dus om emotie. Emotie die gericht is op het goed voelen van de ander. Sprecher en Fehr betrekken emotie, liefde, in hun definitie als zij spreken over bewogenheid. Zij spreken over “compassionate love”, anders gezegd “compassievolle liefde”. Hun definitie is als volgt: “Compassievolle liefde is een houding tegenover (de) andere(n). Deze andere kan een nauwe verwant, een vreemde of de mensheid zijn. De houding bevat gevoelens, kennis en gedrag dat gericht is op het zorgen voor, het bezorgd zijn om en het gevoelig zijn voor de ander en is georiënteerd op het verlenen van steun en hulp en het hebben van begrip voor de ander, met name wanneer zichtbaar is dat de ander lijdt of in nood is.”⁵

Volgens Schopenhauer, een Duitse filosoof (1788-1860), is bewogenheid of compassie, de basis van alle deugden. Hij had het idee dat alle menselijke actie een functie van het karakter van een persoon is en daarmee een voldoende motief voor de actie. Elke actie is met opzet uitgevoerd met als uitkomst iets dat wel of niet in overeenstemming is met de wil van het wezen. Als een actie in overeenstemming is met de wil van een mens noemt Schopenhauer dit welzijn, is dit niet het geval dan noemt hij dit rampspoed. Elke menselijke handeling resulteert derhalve ofwel in welzijn, ofwel in rampspoed. Egoïsme is het motief voor de handeling die gericht is op het eigen welzijn, het motief voor de handeling die gericht is op de eigen rampspoed is onbenoemd gelaten. Kwaadwilligheid is gericht op rampspoed van een ander en compassie tenslotte verlangt naar het welzijn van de ander. De belangrijkste deugden, de deugden waar alle andere deugden van zijn afgeleid, zo stelt Schopenhauer, zijn rechtvaardigheid en mensenliefde. En aangezien rechtvaardigheid en mensenliefde gebaseerd zijn op compassie, is compassie de basis voor alle deugden. Compassie wordt omschreven als “onmiddellijke participatie, onafhankelijk van alle verborgen overwegingen, vooral in het lijden van een ander”. Dit impliceert dat getracht wordt dit lijden te voorkomen of te elimineren. Hieruit bestaat alle bevrediging en welzijn en geluk. Compassie zorgt ervoor dat de rampspoed of het welzijn van de ander het eigen hart raakt. Het onderscheid tussen de ander en jezelf is niet meer absoluut. Het lijden van de ander wordt meegedeeld, de rampspoed van de ander wordt zelf gevoeld en de wens voor het welzijn van de ander is net zo groot als de wens voor het eigen welzijn. Compassie is onlosmakelijk

³ De engelse term voor bewogenheid is compassion. Compassie en bewogenheid zullen als synoniemen van elkaar worden gebruikt.

⁴ <http://www.vandale.nl/vandale/opzoeken/woordenboek/?zoekwoord=bewogen> (d.d 14 mei 2009)

⁵ S. Sprecher / B. Fehr, “Compassionate love for close others and humanity”, 630

verbonden met het najagen naar het welzijn van de ander. Schopenhauer maakt de emotie dus zeer intens. De ander, het welzijn van de ander, is diep verbonden met jezelf. Absolute grenzen vervagen. Daar waar Schopenhauer compassie aanwijst als de basis voor alle deugden gaat hij opmerkelijk genoeg niet verder op dit onderwerp in⁶.

Young-Mason doet dit wel. Zij denkt dat compassie, bewogenheid, voortkomt uit wijsheid en moed en alleen gerealiseerd kan worden door toegewijde aandacht van zijn vele facetten en herkomst. Het is niet enkel zacht en sentimenteel, de aard en het werk van bewogenheid is subtiel en mysterieus. Om bewogenheid te kunnen begrijpen is het nodig dat de aard van het lijden wordt bestudeerd.

De vervlechting van moreel, geestelijk, psychisch en fysiek lijden⁷. Dit kan zijn, fysiek lijden door ziekte of lijden door het sterven van een naaste. Lijden dat ontstaat door passiviteit, lijden dat ontstaat door eenzaamheid, maar ook lijden dat is ontstaan door wanhoop. Als gekeken wordt naar sociale bewogenheid kan daaraan worden toegevoegd een lijden dat is ontstaan door onderdrukking, uitbuiting, armoede en ongelijkheid. Dit zijn enkele elementen waaruit bewogenheid is opgebouwd en waardoor bewogenheid begrepen kan worden. Bewogenheid wordt helder in het uitoefenen ervan. Net zoals vrijheid, is bewogenheid een onderlinge ervaring tussen twee of meer personen waardoor bewogenheid kan ontstaan. Interactie is onlosmakelijk verbonden met bewogenheid. Het verlichten van het lijden van de ander moet de focus hebben.

Uit bovenstaande kan gedestilleerd worden dat de sleutelementen van bewogenheid zijn: relatie, het omzien naar de ander, het welzijn van de ander op het netvlies hebben en daar met hart en ziel aan werken. Bewogenheid en dus ook sociale bewogenheid, betekent niet alleen meevoelen, maar ook meeleven. Mensenliefde en ook rechtvaardigheid. Vandaar dat sociale bewogenheid ook actie met zich meebrengt. Actie ondernemen in het belang van de ander. Sociale bewogenheid uit zich in een strijd voor sociale gelijkwaardigheid, een strijd tegen uitbuiting en onderdrukking, omdat men zich identificeert met het lijden van de ander en zo als het eigen lijden wordt ervaren.

---

⁶ Samenvatting uit:

Cartwright, "Compassion and Solidarity with Sufferers: The Metaphysics of Mitleid", 297

⁷ Young-Mason, "Understanding Suffering and Compassion", 347

Amos, zijn achtergrond

In de bijbel is Amos een profeet die strijdt voor sociale rechtvaardigheid. Een groot gedeelte van het boek dat naar hem is vernoemd is een pleidooi tegen onrecht en een aanklacht tegen degenen die profiteren van de sociale misstanden. Maar wie is Amos en waar en wanneer leefde hij?

Wie was Amos?

Allereerst de achtergrond van de profeet Amos. Volgens Amos 1:1 was Amos een schapenfokker uit Tekoa, die 2 jaar voor de aardbeving profeteerde over Israël toen Uzzia in Juda regeerde en Jerobeam, de zoon van Joas, koning was in Israël. Door de koningen die genoemd worden kan herleid worden wanneer Amos geleefd heeft. Uzzia (ook wel Azarja genoemd) regeerde van 789-749 voor Christus. Jerobeam II regeerde van 780-751 voor Christus⁸. Cross komt tot een iets andere datering waarbij Uzzia regeerde van 781-747 voor Christus en Jerobeam II van 781-745 voor Christus regeerde⁹. De genoemde data zijn dus schattingen, waarbij wetenschappers (o.a. Coote en Heschel) verschillende data aanhouden, maar de bandbreedte is niet groter dan 10 jaar. Amos heeft waarschijnlijk hooguit een jaar (tussen 760-750 voor Christus¹⁰) geprofeteerd.

Zoals reeds gezegd noemt Amos zichzelf schapenfokker. De beroepsaanduiding waarmee hij zichzelf omschrijft, רֹבֵד, duidt op iemand die eigenaar is van of op zijn minst het beheer heeft over een grote tot zeer grote kudde (klein)vee.¹¹ Hieruit kan geconcludeerd worden dat Amos niet bepaald arm was en in de samenleving een goede positie had. In hoofdstuk 7:14 zegt Amos verder over zichzelf dat hij naast veeboer ook vijgenteler is. Hierbij moet gedacht worden aan sycomoren oftewel moerbeivijgen. Deze vruchten dienden als voedsel voor het vee.

In het gezamenlijke rijk van Israël en Juda komen minstens twee plaatsen met de naam Tekoa voor. Eén plaats ligt in het noorden van Israël, de ander ligt in Juda, ongeveer 10 kilometer ten zuiden van Betlehem. De meeste exegeten gaan er vanuit dat Amos in het Tekoa te Juda heeft gewoond.

Argument hiervoor is Amos 7:12-15, waar Amos wordt bevolen te verdwijnen uit Israël. Het Judese Tekoa ligt op 850 meter hoogte in het grensgebied tussen het bergland en het woestijngebied. Hier is het waar hij zijn schapen hield. De moerbeivijgenbomen echter gedijden niet in het bergland. Zij groeiden rond de Dode Zee of aan de Middellandse Zee¹². Hierdoor had Amos een grote horizon. Immers, hij moest zijn tijd verdelen over de bergen waar zijn schapen leefden en over de plek waar zijn moerbeivijgenbomen stonden. Daarnaast zal hij met regelmaat naar de stad hebben moeten gaan om zijn dieren en zijn wol te verkopen.

⁸ TH.C. Vriezen / A.S. van der Woude, *Oud Israëlische & vroegjoodse literatuur*, 544 en 246

⁹ R.B. Coote, *Amos among the Prophets*, 20

¹⁰ TH.C. Vriezen / A.S. van der Woude, *Oud Israëlische & vroegjoodse literatuur*, 294

¹¹ Van Leeuwen, *POT Amos*, 35-36

¹² Bromiley, *The International Standard Bible Encyclopedia, Volume two: E-J*, 322

Er is nog meer over Amos bekend. Zo was Amos een wijs man. Hij was bekend met de volkswijsheid die in zijn geboortestreek werd beoefend. Er is echter discussie over de vraag in welke mate deze volkswijsheid zijn boodschap heeft beïnvloed¹³. Amos kende de geschiedenis van zijn volk uit de bijbelse tradities en uit overleveringen. Door zijn reizen had hij ook grote kennis gekregen van de omliggende landen. Naast zijn geografische kennis wist hij wat daar gebeurde. Hij wist van de misstanden in Israël. Naast deze algemene kennis was Amos ook bekend met de godsdienstige traditie. Hij kende het godsrecht, de heils- en liturgische tradities van de dienst van YHWH. Ook had hij verstand van de assyrische sterrengoden. Uit bovenstaande kan geconcludeerd worden dat Amos een man was met een goede positie in de samenleving. Een bereisd en welvarend man. Een man met kennis op allerlei gebied. Kortom, een man met aanzien.

In wat voor een soort maatschappij leefde Amos?

Amos leefde in de 8^e eeuw voor Christus, hij profeteerde ergens tussen 760-750 voor Christus. De periode van 900-586 voor Christus wordt het IJzeren tijdperk II genoemd¹⁴, een tijd die gekenmerkt wordt door het monarchisme. Het monarchisme is in de periode van 1000-900 voor Christus ontstaan, het IJzeren tijdperk IC genoemd. Hiervoor was er geen sprake van monarchisme, maar was er sprake van een “stammencultuur” (1150-1000 voor Christus). Alhoewel de redenen waarom de maatschappij is veranderd van een stammencultuur naar een monarchie en het proces hoe dit zich heeft voltrokken interessant zijn, zal ik hier niet verder op ingaan, maar verwijst ik u naar McNutt. Reden hiervoor is het grote tijdsverschil (400-250 jaar) tussen de tijd waarin Amos leefde en de tijd waarin de stammencultuur leidend was in de samenleving.

Na de regeringsperiode van koning Salomo (972-931 voor Christus) werd het land Israël opgedeeld in een zuidelijk rijk, Juda en een noordelijk rijk, Israël. De eerste koning van het noordelijk rijk was Jerobeam. Dit is Jerobeam I, in tegenstelling tot de Jerobeam waaraan wordt gerefereerd in Amos. Daar wordt Jerobeam II bedoeld.

Geografie

Het land Israël had haar grenzen van Dan in het noorden en Bethel in het zuiden. De westgrens werd bepaald door de Middellandse Zee en in het oosten werd de Jordaan ruimschoots gepasseerd. Aangrenzende landen waren Aram oftewel Syrië, Ammon, Moab, het land der Filistijnen en daar waar de Feniciërs woonden¹⁵. De geografische verscheidenheid in Israël is groot, zowel in hoogteverschil, hoeveelheid neerslag, grondsoort en vegetatie. Per regio kunnen hier grote verschillen

---

¹³ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 120 / Van Leeuwen, *POT Amos*, 19

¹⁴ McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, xiv

¹⁵ Dowley, *Studie-atlas bij de Bijbel*, Kaart 11

in bestaan. In Israël worden vier grote geografische deelgebieden onderscheiden, te weten: 1) de kustvlakte, 2) de hoogvlakte, 3) de vallei rondom de Jordaan en 4) het plateau van Transjordanië¹⁶. De kustvlakte liep langs de Middellandse Zee en bestond uit stranden, duinen en moerasgebied. De kust leende zich niet voor het hebben van havens. De grootste havenstad lag dan ook ten noorden van Israël, zijnde Tyrus, de hoofdstad van Fenicië. De kustvlakte was wel belangrijk, omdat hierover de “Via Maris”, één van de twee belangrijkste handel- en communicatieroutes liep. In het noorden eindigde de route in Damascus. De hoogvlakte lag tussen de kustvlakte en de vallei rondom de Jordaan. Kenmerkend voor de hoogvlakte is de grote diversiteit. Naast hoge plateaus zijn er ook nauwe dalen, lager gelegen vlakten en bassins. In tegenstelling tot het land Juda was er sprake van brede valleien in de hoogvlaktes en was de oostzijde relatief vruchtbaar. Dit leidde tot een grotere bevolkingsdichtheid. De vallei rondom de Jordaan strekte zich uit van Syrië in het noorden tot aan de Arabah vallei in het zuiden. Het meer van Galilea (209 meter onder zee) en de Dode Zee (395 meter onder zee) geven aan hoe laag gelegen de vallei is. Het aan de oostzijde van de Jordaan gelegen plateau van Transjordanië is min of meer een kopie van de hoogvlakte. In het westen wordt het plateau beëindigd door steile wanden en in het noorden gaat het plateau over in de Syrische woestijn. Over het plateau van Transjordanië loopt de tweede belangrijke handel- en communicatieroute, de “Koningsweg”. Deze liep van de Golf van Akkaba in het zuiden tot Damascus in het noorden.

Demografie

Het grootste gedeelte van de bevolking leefde op de vruchtbare hoogvlakte en was agrariër van beroep. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Amos, hoewel hij in de Judese hoogvlakte woonde, ook afhankelijk was van de grond. Niet als agrariër, wel als schapenfokker. Schattingen omtrent het percentage van de bevolking dat in de dorpen en op het platteland woonde loopt uiteen van 70% tot 95%. Halverwege de 8^e eeuw voor Christus, dus ten tijde dat Amos leefde, was het inwonersaantal van Israël het hoogst. Ongeveer 350.000-460.000 mensen¹⁷. De vrede in het land wordt als belangrijkste oorzaak van deze bevolkingsstijging genoemd. Kenmerkend voor het IJzeren tijdperk II is de start van de urbanisatie. Een eenduidige oorzaak hiervan kan niet genoemd worden, een hoeveelheid van factoren heeft waarschijnlijk ten grondslag gelegen aan de urbanisatie. De groeiende bevolking, de politieke en militaire situatie, de toename in administratieve werkzaamheden, een toename in de verdeling van arbeid en een toename in sociale gelaagdheid worden in dit kader genoemd. In Israël (en ook in Juda) waren enkele grote steden (inwonersaantal ongeveer 2000 inwoners), meerdere middelgrote steden en veel dorpjes (soms 200-300 inwoners, meestal minder dan dit), gehuchten en boerderijen. De grote steden functioneerden als de administratieve en economische centra van het land en in de middelgrote steden konden goederen en diensten worden geruild. Het centrum van de macht lag in de hoofdstad, te weten in Samaria. Deze stad had een stenen muur rondom een burcht op de

---

¹⁶ McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, 37

¹⁷ McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, 151-152

Acropolis en een heilig terrein. Ook bevond zich hier het koninklijk paleis. Een indrukwekkend complex met vele gebouwen dat door een muur was afgescheiden van de rest van de stad.

Economie

Economisch gezien wordt Israël gekenmerkt door een “meervoudige samenleving”¹⁸. Dit houdt in dat er in de samenleving een variëteit aan regionale subculturen is, waarbij elke subcultuur haar eigen gewoonten heeft en haar eigen economische rol vervult. Ondanks de grote verscheidenheid in de samenleving voert de gevorderde agrarische samenleving in het Israël uit de 8^e eeuw voor Christus de boventoon. Kenmerken van een gevorderde agrarische samenleving zijn: 1) de opbrengsten van het land en van het vee zijn genoeg voor de voedselvoorziening van de eigen familie, maar laten weinig tot geen ruimte om ermee te handelen op de markt, 2) de metalen ploeg is de basis voor de landbouw en 3) werktuigen en wapens zijn van ijzer gemaakt¹⁹. De samenleving en de economie werden bijeengehouden door de elite en een strak hiërarchisch sociaal systeem.

De heersende klasse is de besturende klasse. Slechts 1% tot 3% van de bevolking maakt hiervan onderdeel uit, waarbij 50% tot 70% van het land in hun bezit is²⁰. De boerenstand wordt geacht voor hen te werken en de onevenredige verhouding van eigendom wordt door de elite aangewend om de boerenbevolking uit te buiten en macht over hen uit te oefenen. Hoewel de elite het land in bezit heeft, verblijven zij voornamelijk in de steden en gaan ze niet om met de boerenstand. Hierdoor ontstaat een van elkaar gescheiden cultuur, een subcultuur voor de boerenbevolking en een subcultuur voor de elite. Deze scheiding is zo sterk dat de elite de boerenbevolking niet meer ziet als medemens, maar als bezit, behorend bij het vee. Een ander gevolg van de scheve verhoudingen met betrekking tot macht en bezit is dat deze resulteert in een aanbodgerichte economie. Een economie (ook wel planeconomie genoemd), waarbij de hoogste laag in de samenleving (in casu de elite) het recht heeft op het verstrekken van goederen en diensten. Hierdoor vervalt het marktmechanisme en worden prijs aanbod en prijs door de top bepaald²¹. Eventuele positieve gevolgen van dit beleid komen doorgaands ten goede aan de heersende klasse. De boerenbevolking werkt dus tegen door hogerhand opgelegde prijzen. Naast het gegeven dat zij zich uit de verkoop van goederen moeten voorzien in hun levensvoorziening, moet een groot deel van de opbrengst in de vorm van belastingen, giften of rente worden afgedragen aan de elite die het gebruikt ter bevrediging van eigen behoeften en hiervan anderen betalen. Denk dan aan kooplui, handwerklieden en andere mensen die niet het land bewerken. Het gevolg is dat de boerenbevolking leeft op de rand van de afgrond. Daarbij komt het gegeven dat een boer vaak in eigendom is van de landeigenaar. Dit kan zijn in de vorm van slavernij, maar ook in

---

¹⁸ Carney, *The Shape of the Past: Models and Antiquity*, 193-204

¹⁹ Coote, *Amos among the Prophets*, 24

²⁰ Coote, *Amos among the Prophets*, 25

²¹ <http://www.mijnwoordenboek.nl/vertaal/NL/NL/planeconomie> (21 mei 2009)

een minder totale vorm van eigendom. Maar ook als de boer zelfstandig is, is zijn levenssituatie niet veel beter, omdat de opbrengsten van het land niet toereikend zijn om er meerdere jaren goed van te leven. En als dan geld geleend moet worden, kan er nergens anders aangeklopt worden dan bij de elite, met alle gevolgen van dien. Niet alleen in bezit is de kloof te zien tussen de boerenbevolking en de elite, nee ook in andere zaken. Wie geld heeft, heeft macht. Zo is een boer bijvoorbeeld aangewezen op de elite bij het verkrijgen van recht. Een goede relatie (denk aan het verlenen van diensten) met de elite maakt de kans op het verkrijgen van recht een stuk groter²².

Bovenstaande schets van de elite en de boerenbevolking laat een beeld zien van sociale ongelijkheid dat resulteert in sociaal onrecht. De elite heeft macht en rijkdom en maakt daar gebruik van ten koste van de boerenbevolking.

Politiek

Als naar Israël wordt gekeken vanuit politiek oogpunt, kan worden geconstateerd dat Israël, in tegenstelling tot Juda, een instabiel karakter had. Vanaf het moment van ontstaan zijn er verschillende koningshuizen aan de macht geweest, waarbij het niet ongewoon was het voorafgaande koningshuis totaal te vernietigen. Het hoogtepunt van Israëls macht en rijkdom is tijdens de regeringsperiode van Jerobeam II geweest²³, dus ten tijde van Amos. Hem wordt het oprekken van de grenzen van Israël toegeschreven. In het noorden is dit een uitbreiding ten koste van Syrië en in het zuiden is dit ten koste van Juda gegaan. Juda heeft trouwens ook in deze periode haar grondgebied uitgebreid, naar het zuiden, oosten en westen. De macht van Assyrië was rijzende, iets wat merkbaar was ten tijde van Jerobeam II. Echter, het duurde tot 738 voor Christus, dus na de regering van Jerobeam II, dat Israël noodgedwongen een vazalstaat werd van Assyrië, waarna het vervolgens in 722 voor Christus haar status als vassalstaat verloor en werd ingelijfd bij Assyrië²⁴. Andere bronnen, buiten bijbelse bronnen, vermelden dat Jehu, de zoon van Omri, belasting moest betalen aan Assyrië. Dit impliceert dat Israël al ten tijde van koning Jehu (841-813 voor Christus) een vazalstaat van Assyrië is geworden. Duidelijk is dat ten tijde van Amos Assyrië het machtigste land in de regio was. Een land dat grote invloed uitoefende op Israël.

Religie

Een uitspraak doen over de aard van de religie in Israël is moeilijk. De bijbel spreekt hier, in tegenstelling tot de religie in Juda, nauwelijks over²⁵. De officiële eredienst in Israël was de eredienst

---

²² McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, 171

²³ Carney, *The Shape of the Past: Models and Antiquity*, 193-204

²⁴ Juda is ook een vazalstaat geworden van Assyrië, maar is nooit volledig ingelijfd.

²⁵ McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, 176

voor YHWH. Koning Achab (874-853²⁶) heeft daarnaast de verering van (de gemalin) Asjera geïntroduceerd²⁷. Ook aan de hand van opgravingen (zowel in Israël als in Juda) kan geconcludeerd worden dat er een YHWH-cultus was. Dit wordt bevestigd, doordat de gevonden inscripties tonen dat vele persoonsnamen verwijzingen hebben naar elementen van de godsnaam YHWH. Naast de verering van YHWH is het zeer aannemelijk vast te stellen dat er ook andere goden werden aanbeden, zoals El, Baal en Asjera. Daarnaast zijn in huizen overblijfselen gevonden van vrouwelijke afgodsbeeldjes, wat kan duiden op een verering van godinnen binnen de huiselijke sfeer²⁸. Er bestaat discussie omtrent de vraag of Israël een officiële plek had om de religieuze uitingen te voltrekken, zoals dat het geval was in het Jeruzalem te Juda. Als deze plaats heeft bestaan, dan is dit in Samaria geweest²⁹. Wel is vanuit de bijbel bekend dat in Israël de plaatsen Dan en Bethel een religieuze functie hadden.

De religieuze specialisten zijn onder te verdelen in 3 groepen, de waarzegger, de priester en de profeet. De eerste groep, de waarzeggers, hoewel ruim aanwezig, worden in de bijbel niet geaccepteerd. Zij worden vergeleken met valse profeten. De tweede groep, de priesters, zijn full-time bezig met het uitoefenen van hun functie. Dit houdt in het uitvoeren van periodieke rituelen, in het openbaar, ten goede van de gemeenschap. Daarnaast houden ze zich bezig met het bewaren en onderhouden van de geloofsnormen en tradities. Doordat ze geen land hebben zijn ze afhankelijk van giften van anderen, zoals tienden en offers. De derde groep specialisten zijn de profeten. Een profeet heeft een centrale rol in de samenleving, net als de koning, de rechters en de priesters. In de profetische traditie ligt een grote nadruk op recht en rechtvaardigheid. In tegenstelling tot de priester die het ambt meestal erft, heeft de profeet de roep van het goddelijke gehoord. Zij zijn ook niet gedreven door het behouden van de status quo, wat een belangrijke drijfveer is voor de priester, maar zij willen juist maatschappelijke verandering. In tijden van crisis en sociale onrust zal een profeet eerder naar voren treden. Wilson onderscheidt twee soorten profeten in Israël en Juda. De ene groep noemt hij de “centrale profeten”, de andere groep noemt hij “profeten van de periferie” ofwel “randprofeten”. De “centrale profeten” zijn nauw gelieerd aan de koning en de regering. Zij zijn leden van de hofhouding, adviseurs van de koning. Hun stem spreekt in het voordeel van de koning en zijn macht. De “randprofeten” staan vaak lijnrecht tegenover de “centrale profeten”. Zij identificeren zichzelf met de lagere klasse en de onderdrukten. Zij strijden voor hervorming en promoten politieke, sociale en economische

---

²⁶ TH.C. Vriezen / A.S. van der Woude, *Oud Israëlische & vroegjoodse literatuur*, 543

²⁷ Becking, *Only One God? Monotheism in Ancient Israel and the Veneration of the Goddess Asherah*, 116-117

²⁸ Becking, *Only One God? Monotheism in Ancient Israel and the Veneration of the Goddess Asherah*, 79-80

²⁹ Voor: Dijkstra in: Becking, *Only One God? Monotheism in Ancient Israel and the Veneration of the Goddess Asherah*, 116

Tegen: McNutt in: McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israel*, 177

verandering. Als gevolg hiervan zijn ze vaak in conflict met de koning, de elite en de “centrale profeten”³⁰.

Amos wordt aangesproken met de titel profeet, waarvan hij echter snel afstand neemt (Amos 7:14). Echter, als je naar zijn optreden kijkt is het heel goed in te denken dat het label profeet hem is opgeplakt. De beschrijving van “randprofeet” is van grote toepassing. Amos strijd voor sociale rechtvaardigheid. Een sociale rechtvaardigheid die voortkomt uit de sociale bewogenheid van God. Hoe wordt die sociale bewogenheid zichtbaar als het boek Amos wordt gelezen?

---

³⁰ Wilson, *Prophecy and Society in Ancient Israel*, 135-295

Hoe ziet Amos God?

Zoals gezegd is Amos veeboer/schaapherder en vijgenteler van beroep, geen profeet. Amos is gaan profeteren, omdat de Heer dat tegen hem heeft gezegd (Amos 7:14-15). Amos kon Gods opdracht niet weerstaan. “Zelfs als hij zich aan die roeping had willen onttrekken, had hij dat niet gekund.”³¹ De invloed van God is zo groot dat Amos op Zijn verzoek zijn vertrouwde leven verlaat en naar het noordelijk gelegen Israël trekt. Een naburig land dat, hoewel het nauw verbonden is met het Juda waar Amos vandaan komt, toch al weer een kleine 200 jaar is afgescheiden van Juda³². Het is goed om in te zien waarom Amos Gods opdracht niet kon weerstaan. Met andere woorden, hoe ziet Amos God? Wat is het godsbeeld dat naar voren komt als Amos wordt gelezen? Het is misschien evident, maar het godsbeeld dat Amos schetst is een beeld dat is ontstaan door de ogen van Amos. Een beeld dat is gevormd door zijn ervaringen en door de aan hem vertelde overleveringen. Een beeld dat is gevangen in zijn bewoordingen, ontsproten uit datgene wat in zijn bereik ligt. De mogelijkheid is zeer goed aanwezig dat God hierdoor inadequaat is beschreven. Ondanks deze eventuele tekortkoming is het nog steeds belangrijk te zien hoe Amos God ziet, omdat dit de oorzaak is geweest waarom hij Gods opdracht niet kon weerstaan.

Direct in de inleiding (Amos 1:2), nadat de persoonlijke gegevens van Amos zijn gegeven, wordt een eerste indruk gegeven van God. “*De HEER brult vanaf de Sion, hij gromt vanuit Jeruzalem, de weiden van de herders verdrogen, de top van de Karmel verdort.*” God wordt hier vergeleken met een leeuw (zie ook Amos 3:4,8). Als schaapherder kent Amos de dreiging van dat geluid. Het dwingt tot zeer grote oplettendheid. De Hebreeuwse woorden die gebruikt zijn voor het brullen en grommen (גִּמְגֵם, en קוֹל, worden ook gebruikt voor het rollen van de donder respectievelijk het geluid van o.a. de zee of een grote watermassa) doen ook denken aan de donder waarin God zich laat horen als Hij zich manifesteert in een onweer. Hier betreft het een aankondiging van het oordeel, wat gewoonlijk betrekking heeft op de omliggende volken, maar nu ook Israël zelf betreft. Dit is te zien aan het feit dat de top van de Karmel, een in Juda gelegen berg, verdort. Als de weidegronden verdrogen heeft de schaapherder geen bestaansrecht meer, immers de schapen zullen door gebrek aan eten sterven. Als de top van de Karmel³³ verdort zullen er geen wijngaarden of fruitbomen meer zijn, waardoor het voedsel schaars is. Een groot onheil wordt aangezegd. Amos ziet God als een God die **macht** heeft. Als Hij spreekt heeft dat consequenties. Gods woorden dienen met de grootst mogelijke aandacht ter harte te worden genomen. Veronachtzaming heeft desastreuze gevolgen. Dit beeld van God wordt nog eens bevestigd in Amos 6:11, waarin staat: “*De HEER hoeft immers maar een bevel te geven, of alle huizen, groot en klein, zullen tot puin worden geslagen.*”

³¹ Van Leeuwen, *POT Amos*, 26

³² Het rijk Israël is rond 931 uit elkaar gevallen in 2 rijken, te weten Juda en Israël (Vriezen / Van der Woude, *Oud Israëlische & vroegjoodse literatuur*, 543)

³³ De Karmel is een uiterst vruchtbaar en bosrijk berggebied (Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 156)

Bron voor deze macht staat in Amos 4:13. Hier staat dat God de **schepper** is van de bergen en de wind. Het zichtbare en het onzichtbare. De gebruikte woordcombinatie (יִצַר en בָּרָא) is terug te vinden in Genesis, waar het scheppingsverhaal staat opgetekend. God wordt vergeleken met een kunstenaar. Zoals een pottenbakker potten vormt (יִצַר), zo heeft God de bergen gevormd. En naast het zichtbare heeft God ook het onzichtbare, de wind, geschapen (בָּרָא). Ook de wind die in de mythologie scheppingskracht wordt toegeschreven, is geschapen³⁴. Amos vervolgt (Amos 5:8) door te zeggen dat God de sterrenhemel heeft geschapen en de macht heeft over het water. Deze facetten, bergen (aarde), sterren (hemel), water en de wind geven een totaalbeeld van de planeet aarde zoals wij die kennen. God is de maker van dat alles. Zijn almacht wordt nog eens onderstreept door de melding dat God de morgenstond in duisternis kan maken (Amos 4:13), maar ook de duisternis verandert in morgenstond (Amos 5:8).

Dat God van een andere categorie is dan de mens wordt nogmaals benadrukt in Amos 4:2, waarin staat vermeld dat “*God, de HEER, zweert bij zijn heiligheid*”. Niet alleen is God schepper van hemel en aarde, maar Hij is ook **heilig**. Heilig, (afkomstig van het werkwoord קָדַשׁ) betekent afgezonderd van normaal gebruik, onderhevig aan speciale behandeling en toegewijd aan het heiligdom³⁵. Holladay omschrijft heiligheid als iets dat met zorg behandeld moet worden. In het kader van Amos 4:2 is hij heel specifiek. Als God zweert bij zijn heiligheid dienen zijn woorden met groot respect te worden behandeld³⁶. Gods woord is onschendbaar. God zegt van zichzelf dat Hij anders is, dat Hij niet tot het “gewone” mag worden gerekend. God zweert bij zijn majesteit, bij zijn eigen wezen dat totaal anders is dan die van de mens. Gods wezen is zonder zonde, in tegenstelling tot het wezen van de mens. Door deze natuur kan Hij praktijken die voortkomen uit een zondige natuur niet tolereren. Een van deze zonde is onrecht. Van Leeuwen noemt het gedrag van de mensen een “grof-egoïstische levenshouding”³⁷.

Direct na de inleidende verzen van Amos is te zien hoe God over **onrecht** denkt. Hij vindt het vreselijk en zal de omliggende volken van Israël, maar ook Juda en Israël straffen als gevolg van de misdaden die zij hebben begaan. Deze misdaden zijn veelzijdig. Met betrekking tot de omliggende volkeren wordt het binnenvallen van het gebied van een ander land, in casu Gilead, (Amos 1:3), het handelen in mensen (Amos 1:6,9,11) en het vermoorden van onschuldige vrouwen (Amos 1:13) genoemd. Het kwaad dat Juda heeft gedaan is niet zozeer gerelateerd aan andere landen, maar heeft

³⁴ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 264

³⁵ Koehler & Baumgartner, 1073

³⁶ Bible Works 8.0, Holladay Hebrew Lexicon, קָדַשׁ

³⁷ Van Leeuwen, *POT Amos*, 139

betrekking op de verlaten relatie met God. Juda heeft de geboden van God niet gehouden, ze heeft andere goden gevolgd en als gevolg hiervan is het gaan dwalen (Amos 2:4). Wanneer het Israël zelf betreft is de lijst, welke een mix is van sociaal onrecht en een verbroken relatie met God, lang. Israël wordt verweten rechtvaardigen en armen te verkopen, de zwakken in het stof te laten kruipen en de machteloze opzij te dringen. Vader en zoon gaan naar hetzelfde meisje, naast de altaren gaan ze slapen op kleding die als onderpand is verkregen en in het huis van hun God drinken ze wijn die als boete is ontvangen (Amos 2:6-8). De eerste misdaden duiden op het sociale onrecht, de laatste misdaden laten duidelijk zien wat het gevolg een verbroken relatie met God³⁸ is.

En dat terwijl Amos God ziet als een God die juist een **relatie** wil hebben met de mens. Amos 3:3 duidt hierop. *“Gaan er ooit twee samen op weg zonder bij elkaar te zijn gekomen?”* Het vers laat de vanzelfsprekendheid zien van het hebben van een relatie. Het is zeer aannemelijk dat als twee verschillende mensen samen op weg gaan, in het geval van Amos in de buurt van Tekoa, ze dit met elkaar hebben afgesproken. Immers, de kans dat zij op exact hetzelfde tijdstip op dezelfde plek arriveren met hetzelfde doel in gedachten is niet groot. En mocht dit vooraf is afgesproken, impliceert dat het gegeven dat de twee elkaar al kenden voordat zij samen op weg gingen. Er is sprake van een relatie. Het vers wordt op meerdere manieren uitgelegd. De eerste manier duidt op een relatie tussen God en Israël³⁹, de tweede betreft de relatie op God en Amos⁴⁰. Heschel volgt de tweede uitleg. Volgens hem *“wekt dit vers de suggestie van een intieme relatie, karakteristiek voor diegenen die in nauw contact staan met elkaar en die hun hart of ziel voor elkaar geopend hebben, op zo’n manier dat ze elkaar erg goed kennen en begrijpen. De intimiteit wordt echter geen amicaliteit. God is de Heer en de profeet is Zijn dienaar.”*⁴¹

Een relatie, zoals Heschel heeft verwoord, houdt in dat men met elkaar **communiceert**. Dit is ook hoe Amos het ervaart. Meerdere keren staat er dat God, de Heer van de hemelse machten, de mens Zijn plannen bekend maakt. Dit kunnen plannen zijn die duiden op onheil, gezien de verwijzing naar Gods macht om de morgenstond te kunnen veranderen in duisternis, Zijn schrijden over de bergtoppen en Zijn verwoestende bliksem. Plannen om de mensen te straffen voor hun misdaden, maar ook plannen om de mensen te laten leven⁴². Kortom, de mens wordt door God gekend en God laat zich kennen door de mens.

Door de relatie die Amos met God heeft, en door het gegeven dat God zich laat kennen, heeft Amos een beeld van Gods houding tegenover Zijn volk. Dit is een houding die gegrond is in liefde. God wil

³⁸ Carter, *The Wesleyan Bible Commentary III*, 617-618, Van Leeuwen, *POT Amos*, 84-85

³⁹ Driver e.a., *The International Critical Commentary – Amos and Hosea*, 67-68

⁴⁰ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 222-223

⁴¹ Heschel, *The Prophets*, 46

⁴² Onder andere Amos 3:7-8, Amos 3:13, Amos 4:13 en Amos 5:8,14

dat de mens leeft en is daartoe bereid de mens zijn misdaden te **vergeven**. De uitnodiging tot leven wordt gedaan aan allen. Aan degenen die het recht veranderen in alsem en aan degenen die de zwakken vertrappen⁴³. De oproep van God is: “*Zoek mij en leef!*” (Amos 5:4) en even verder staat “*Zoek het goede, niet het kwade. Dan zullen jullie leven, en dan zal de HEER, de God van de hemelse machten, met jullie zijn...*” (Amos 5:14). Dit leven is voorwaardelijk. Het wordt alleen gegeven als de mens God zoekt. Dit houdt niet in het gaan naar heiligdommen, zoals deze zijn in Betel of Gilgal. Het gaat bij het zoeken van God om “een leven in verbondenheid met YHWH, Zijn heilige wil leren verstaan en die betrachten in het dagelijks leven, het is: ‘het goede zoeken’.”⁴⁴ In Amos 5:15 maakt Amos dit tastbaar. De mens moet het kwade haten, het goede liefhebben en ervoor zorgen dat er recht wordt gedaan in de poorten. Als dit gedaan wordt dan zal God vergeven en zal de mens leven.

De grondhouding van liefde is ook zichtbaar in het feit dat God **medelijden** heeft. Dit wordt duidelijk gesteld in Amos 7:3,6. Het Hebreeuwse woord dat hier is gebruikt is “**נָתַם**”. Dit kan naast “medelijden hebben” of “(zich) troosten” ook “**spijt hebben**” betekenen⁴⁵. In de NBG-vertaling wordt dan ook het woord “berouwen” gebruikt. Beide betekenissen van het woord “**נָתַם**” zijn het gevolg van het beeld dat Amos van God heeft. Een beeld waarin God een verbond heeft met Zijn volk, een beeld dat het volk Israël God ter harte gaat. Amos benadert God met de vraag om af te zien van de te geven straf. Hij vraagt om vergeving en om met de straf te stoppen. Hierbij wijst Amos op de relatie die God heeft met het volk van Jacob en het feit dat laatstgenoemde de straf niet zal overleven (Amos 7:2,5). De kleinheid van het volk Jacob en daardoor de afhankelijkheid van God bewerkstelligen een ommekeer bij God⁴⁶. Eerder is te zien geweest dat God heilig is. En dat Hij zweert bij Zijn heiligheid. Dit laat zien hoe vastberaden God is. Het hier genoemde “spijt hebben” van God kan dan juist duiden op onstandvastigheid. Maar Gods heiligheid en Zijn terugkomen op een uitgesproken oordeel is niet in strijd met Zijn onveranderlijkheid, het behoort juist tot Zijn goddelijke eigenschappen. Het accentueert Gods persoonlijke betrokkenheid bij Zijn handelen jegens de mens⁴⁷.

Het laatste godsbeeld van Amos dat ik hier noem is een beeld dat uiting geeft aan de relatie tussen God en het volk Israël, het volk van Jacob. Als Amos zich richt tot het volk Israël, nadat hij naderend onheil heeft uitgesproken over de omliggende landen, zegt hij uit naam van God: “*En toch heb ik ter wille van jullie de Amorieten uitgeroeid, die zo groot waren als ceders en zo sterk als eiken: met wortel en tak roeide ik ze uit. Ik heb jullie uit Egypte weggeleid, ik heb jullie veertig jaar lang door de woestijn gevoerd, opdat jullie het land van de Amorieten in bezit konden nemen.*” (Amos 2:9-10). Ook hier is weer de persoonlijke betrokkenheid van God te zien. Omwille van Israël heeft God de

⁴³ Zie Amos 5:7 en Amos 5:11

⁴⁴ Van Leeuwen, *POT Amos*, 184

⁴⁵ Koehler & Baumgartner, 688

⁴⁶ Riede, *Vom Erbarmen zum Gericht*, 94

⁴⁷ Van Leeuwen, *POT Amos*, 269

Amorieten (en alle andere eerdere bewoners van het land) uitgeroeid. Maar waarom heeft God destijds de Israëlieten uit Egypte gevoerd? In Exodus 2:23-3:17 wordt dit beschreven. Hierin staat hoe de Israëlieten onder dwangarbeid in Egypte gebukt gingen en dat ze luid klaagden, waarbij hun hulpgeroep opsteeg naar God. *“God hoorde hun jammerkreten en dacht aan het verbond dat hij met Abraham, Isaak en Jakob had gesloten. Hij zag hoe de Israëlieten leden en trok zich hun lot aan”*. (Exodus 2:24-25). Uit bewogenheid, **sociale bewogenheid** en de daarmee gepaard gaande liefde voor het volk Israël, het volk waarmee Hij een verbond heeft gesloten, heeft God het volk Israël uit Egypte geleid. Immers, God hoorde de jammerklacht als gevolg van de dwangarbeid en was er emotioneel bij betrokken. Hij trok zich hun lot aan. De sleutelbegrippen voor bewogenheid⁴⁸ zijn hier allemaal aanwezig. (1) Een relatie (er is immers een verbond), (2) het omzien naar de ander (God hoort de jammerklacht), en (3) het welzijn van de ander op het netvlies hebben en daar met hart en ziel aan werken. Deze laatste twee componenten zijn zichtbaar in het feit dat God is *“afgedaald om hen uit de macht van de Egyptenaren te bevrijden, en om hen uit Egypte naar een mooi en uitgestrekt land te brengen, een land dat overvloedig is van melk en honing, het gebied van de Kanaänieten, de Hethieten, Amorieten, Perizzieten, Chiwwieten en Jebusieten.”* (Exodus 3:8).

Samenvattende beschrijving aangaande de zienswijze die Amos van God heeft.

Resumerend blijkt dat Amos een beeld van God heeft, waarin God machtig is. Gods woorden zijn luid en duidelijk hoorbaar zoals het brullen van een leeuw hoorbaar is. De woorden dwingen ook tot een reactie, immers het horen van een leeuw dwingt tot actie en oplettendheid. Deze noodzaak tot oplettendheid wordt kracht bijgezet, doordat op bevel van God de opbrengst van het land een halt toegeroepen kan worden en de huizen tot puin kunnen worden geslagen. De macht van God wordt aangetoond met Zijn scheppingskracht. Alles wat de mens ziet - aarde, hemel en water - en niet ziet - de wind - zijn door Hem geschapen. Dat God anders is dan de mens wordt nog eens benadrukt door Zijn natuur. God is heilig, Hij staat apart. Hij moet met groot respect worden behandeld en Hij is zonder zonde. Door deze eigenschap kan Hij niet tegen onrecht, in welke vorm dan ook. Of dit onrecht zich nu richt tegen een ander volk, tegen het eigen volk of tegen God zelf, dit maakt voor God niet uit. Deze God die zo anders is dan de mensen wil graag een relatie met diezelfde mensen. Dat is het beeld dat Amos heeft. Een beeld van samen op weg gaan, een beeld van relatie en intimiteit. Inherent aan het hebben van een relatie is het met elkaar communiceren. God laat de mensen weten wat Zijn plannen zijn. Plannen van onheil, maar deze kunnen nog worden voorkomen. Gods wil voor de mens is dat deze leeft en hierom wil Hij de mens vergeven, als deze zich tot God keert. Amos kent God ook als een God die geeft om Zijn volk en hierom pleit Hij ook voor het volk. Het resultaat is een God die medelijden heeft, een God die spijt betuigt. Dit medelijden, deze bewogenheid is ook de bron waarom God het volk Israël uit Egypte heeft geleid. Naar aanleiding van het horen van de jammerklacht van

---

⁴⁸ Zie pagina 4

het volk Israël als gevolg van de dwangarbeid is God in actie gekomen en heeft Hij Zijn volk vanuit Egypte naar een land van overvloed geleid.

Wat is de boodschap van Amos?

Amos is gaan profeteren omdat hij niet anders kon. God had hem daartoe de opdracht gegeven. Maar wat is de boodschap die hij moest overbrengen? Op het eerste gezicht is dit een boodschap van enkel onheil. In de inleiding is al genoemd dat Gods veroordeling van Israël het centrale thema van het boek is. Een veroordeling die het gevolg is van de verwaarlozing van recht en gerechtigheid in de samenleving. Als deze veroordeling de enige boodschap is die Amos moest verkondigen, laat het boek een indruk van wanhoop en gelatenheid achter. Immers, waarom naar Amos luisteren als de veroordeling aangezegd en onomkeerbaar is? Amos kan echter ook gelezen worden als een boek van hoop. Hoop die voortkomt uit de sociale bewogenheid van God. Hoop die ontstaat als je weet dat God aan jouw kant staat en voor je vecht. Vanuit deze optiek wil ik de boodschap van Amos belichten.

Misdaad op misdaad

Na een beeldende manier om tot luisteren op te roepen (“*de Heer brult vanaf de Sion*”, Amos 1:2), begint Amos met de woorden “*Dit zegt de Heer*”⁴⁹: *misdaad op misdaad...*” (Amos 1:3). Letterlijk staat er: “עַל־שִׁלְשָׁה פְּשָׁעַי ... וְעַל־אַרְבָּעָה” wat betekent “om 3 overtredingen... en om 4”. De algemene vertaling “misdaad” geeft goed weer waarom het gaat. Koehler & Baumgartner geven een nadere specificatie. Het betreft (in onze ogen) kleinere zaken zoals slecht gedrag, moedwilligheid, wangedrag. Maar ook (in onze ogen) grote zaken zoals rebellie, misdaden die eigendommen betreffen en activiteiten waardoor de relatie binnen de samenleving en de relatie met God worden verbroken⁵⁰. Het is duidelijk waarom het gaat. Rebellie en misdaad in elke vorm. De misdaden zijn te talrijk, de maat is vol, wat wordt benadrukt door de wijze waarop Amos zegt “om 3 overtredingen... en om 4”⁵¹. Het gezegde vormt een vast patroon uit de spreukentraditie, waarbij na de inleiding steevast de misdaad werd bekend gemaakt. Datgene wat is uitgesproken is onomkeerbaar⁵².

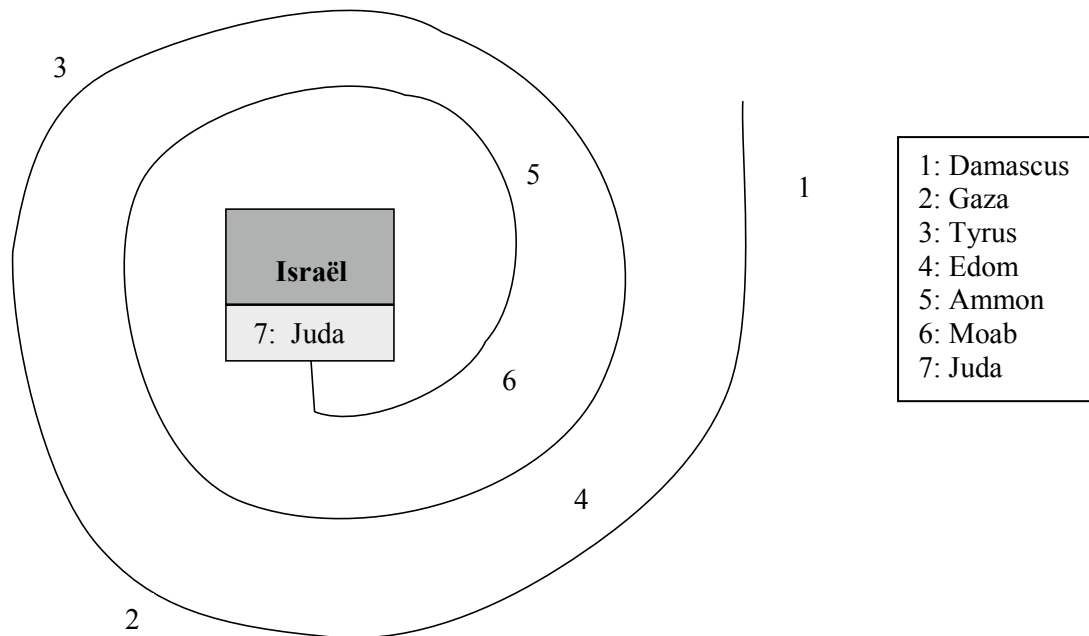
⁴⁹ Dit is een zogenaamde bodeformule, waarbij wordt aangegeven van wie het bericht afkomstig is (Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 165-166)

⁵⁰ Koehler & Baumgartner, 981

⁵¹ Zie bijlage A: “misdaad op misdaad”

⁵² Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 166

Na de aandacht van het publiek gekregen te hebben vervolgt Amos zijn boodschap. Hij begint straf aan te kondigen als gevolg van de begane misdaden. Als eerste wordt Damascus als overtreder genoemd, gevolgd door Gaza, Tyrus, Edom, Ammon, Moab en Juda, 7 overtreders in totaal. Het zijn koninkrijken / steden / landen rondom Israël. Op concentrische wijze worden ze allemaal aangesproken, waarbij het net zich steeds dichter om Israël sluit⁵³.

Hoewel de maat van de misdaad en de wijze van aanzegging van straf overal gelijk is (3 + 4 overtredingen wordt met betrekking tot de omliggende landen (exclusief Juda), steeds maar 1 misdaad opgenoemd.

Misdaden van de omliggende landen (*exclusief Juda*)

Damascus is de hoofdstad van Aram, het noordoostelijke en machtigste buurvolk van Israël, tevens erfvijand. Al sinds de regeringsjaren van koning David (1011-972 voor Christus) leefden beide volken geregeld op voet van oorlog. Gilead is een streek van Israël, ten oosten van de Jordaan, wat grenst aan Aram. De grens van Gilead was onbeschermd en stond bloot aan buitenlandse invallen. Damascus werd aangesproken, omdat zij Israël onrecht heeft aangedaan. De misdaad van Damascus is dat zij een spoor van verwoesting hebben getrokken door Gilead. Een andere vertaling zegt: “..., omdat zij Gilead met ijzeren dorswagens hebben gedors”⁵⁴. Wanneer Amos zegt dat Damascus Gilead heeft gedorst⁵⁵

⁵³ Carter, *The Wesleyan Bible Commentary III*, 615

⁵⁴ Statenvertaling, Amos 1:3

⁵⁵ Een dorswagen of dorsslee werd door de boer gebruikt om zijn land te bewerken. Het voorwerp was een naar voren wat omhoog gebogen houten slee met scherpe stenen of ijzeren messen eronder. De boer stond op de slee om de ossen te menen die de slee over het graan moesten trekken om zo de korrels uit de halmen te verwijderen.

kan gedacht worden aan een figuurlijke betekenis. Het dorsen kan staan voor oorlogshandelingen, waarbij Damascus Gilead kan hebben vernietigd of hebben weggevoerd. In een inscriptie van Tiglatpileser III staat een zelfde uitdrukking: ‘Het land... dorste ik als met een dorsslee; het hele volk... bracht ik naar Assur’. Het kan echter ook letterlijk worden opgevat, waarbij de inwoners van Gilead, ten tijde van oorlog, de ijzeren messen van de Arameërs aan den lijve hebben ondervonden⁵⁶. Of de woorden van Amos figuurlijk of letterlijk geïnterpreteerd moeten worden is onduidelijk. Wel kan gezien worden hoe God over de praktijken denkt. Hij interpreteert het als een misdaad. God kiest partij voor Gilead, voor Israël. Het onbeschermd land wordt mishandeld door het grote en machtige buurland met Damascus als hoofdstad. God is sociaal bewogen en komt in actie, waarbij de ergste straf aan de leiders van het volk wordt opgelegd. Het huis van Hazaël, de koning van Damascus, zal getroffen worden met vuur (Amos 1:4). Geen letterlijk vuur, maar met goddelijke wraak welke vaak gepaard ging met oorlog⁵⁷. God zal de poort van Damascus openbreken en de leiders van Aram zal Hij ombrengen. Wolff zegt hierover: “Jahwe zal de regenten vellen, zoals bomen worden geveld”⁵⁸. Tenslotte zullen de inwoners van Aram worden gedeporteerd naar Kir (Amos 1:5), wat waarschijnlijk het land is waar ze oorspronkelijk vandaan zijn gekomen. Het grote, machtige Aram verliest haar glorie, omdat zij de gewone burger uit het onbeschermd Gilead onrechtmatig heeft behandeld.

De tweede strafaankondiging betreft **Gaza** (Amos 1:6-8). Gaza is de belangrijkste stad van de Filistijnen, aartsvijand nummer 2. Al vanaf de uittocht van Egypte leefden de landen in onmin met elkaar. De misdaad van Gaza is dat zij een hele bevolking in ballingschap hebben gedreven en aan Edom hebben uitgeleverd. “Een hele bevolking” moet niet worden opgevat als de bevolking van een heel land, maar wel als alle inwoners van een dorp, ongeacht geslacht of leeftijd⁵⁹. Door de slechte verhoudingen tussen de Filistijnen en Israël, en het feit dat het land van de Filistijnen grenst aan Israël, is het zeer waarschijnlijk dat ook Israëlitische dorpen werden overmeesterd en dat haar inwoners werden weggevoerd naar Edom om verkocht te worden als slaaf. In Edom, of de landen waar ze uiteindelijk terecht kwamen, wachtte hen een leven van harde arbeid zonder vrijheid. Hiertegen komt God in het verweer. God trekt zich het lot van de gevangenen genomen mensen aan, inclusief de gevangenen genomen Israëlieten. God is sociaal bewogen. Het lijden van degenen die lijden wordt als eigen lijden gevoeld, waardoor God strijdt tegen uitbuiting en onderdrukking. Het lot van Gaza, en van heel het Filistijnse land, is hetzelfde als het lot van Damascus en het Aramese land. De leiders en steden worden door Gods hand omgebracht en de inwoners van het land zullen vergaan.

⁵⁶ Van Leeuwen, *POT Amos*, 59

⁵⁷ Vuur staat vaak symbool voor oorlog

(Driver e.a., *The International Critical Commentary – Amos and Hosea*, 18)

⁵⁸ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 190

⁵⁹ Van Leeuwen laat de mogelijkheid open voor een meer figuurlijke opvatting van de term “totaal”, waarbij hij aangeeft dat het om een hele groep gaat, zonder dat daarvan sprake hoeft te zijn van een “tot op de laatste man”.

(Van Leeuwen, *POT Amos*, 63)

De misdaad van de Feniciërs (Amos 1:9-10), een kustland ten noordoosten van Israël waarvan **Tyrus** de belangrijkste havenstad is, betreft ook een misdaad tegen de weerloze medemens. Mensen die gevangen genomen waren werden aan Edom doorverkocht, waarbij voor een ieder bekend was dat het lot van de verkochte persoon slavernij zou zijn. Wat voor de Feniciërs en dus ook voor Tyrus pleit, in tegenstelling tot de Filistijnen, is dat zij de mensen niet zelf roofden en in ballingschap leidden (גלה), maar “slechts” handelden in reeds gevangen genomen mensen (סגר גלות). Daartegenover verbrak Tyrus de broederbond⁶⁰. Weer is te zien dat God stelling neemt tegen deze praktijken en dat Hij Tyrus zal straffen. De muren van Tyrus zullen in vlammen opgaan, vuur zal zijn burchten verteren.

Het vierde land dat door Amos wordt genoemd is **Edom** (Amos 1:11-12). Edom is verwant aan Israël, het wordt gezien als het volk dat het dichtst bij Israël staat. Dit komt doordat beide volken afstammen van Isaak, Israël via de lijn van Jacob en Edom via de lijn van Esau, zijn broer⁶¹. Toch is de verhouding tussen die landen geen liefdevolle verhouding, maar een verhouding die gekenmerkt wordt door haat. Edom achtervolgt Israël met het zwaard. Om terug te komen op Schopenhauer ligt kwaadwilligheid, handelingen die gericht zijn op de rampspoed van de ander, ten grondslag aan het gedrag van de Edomieten. Dit is juist het tegenovergestelde van compassie. En om deze houding, een houding van sociale onbewogenheid, een houding van dood en verderf zonder enig medelijden, wordt Edom bestraft. Ook Edom zal het vuur, en de daarmee gepaard gaande oorlog, voelen.

Na Edom wordt **Ammon**⁶² genoemd als een volk dat misdaden heeft begaan (Amos 1:13-15). Als gekeken wordt naar de misdaad van Ammon vallen 2 dingen op. Net als bij Damascus wordt het onbeschermd Gilead specifiek benoemd als slachtoffer. Maar de aantijging gaat verder. De buiken van de zwangere vrouwen worden opengereten. Weerloze vrouwen, niet in staat te vechten of te vluchten worden afgeslacht. En niet alleen zichzelf, ook hun ongeboren kind. En wat is het motief voor deze verderfelijke actie? Landuitbreiding. Een grotere macht, meer bezit voor de Ammonieten. God komt in actie. Hij kan het niet ongezien en ongestraft laten gebeuren dat de weerloze onrecht wordt aangedaan. De mate waarin oorlog wordt aangezegd is sterker dan die bij Damascus, want niet alleen zal er vuur komen, maar ook zal het stormen als een orkaan, een beeld van Gods toorn⁶³. Uiteindelijk blijkt de gronduitbreiding en het daarmee gepaard gaande geweld voor niets te zijn geweest, want de koning en leiders van Ammon zullen in ballingschap worden gevoerd.

⁶⁰ Onduidelijk is wie wordt aangeduid met “broeders”. Ik ga hier niet verder op in, omdat dit niet bijdraagt aan de beantwoording van de onderzochte stelling.

⁶¹ Zie onder andere Genesis 25:24-26 en Genesis 36:1

⁶² Ammon is een aan Israël verwant volk. Zij zijn de uit incest geboren nakomelingen van Lot, de neef van Abraham. Zie onder andere Genesis 11:27 en Genesis 19:36-38

⁶³ Van Leeuwen, *POT Amos*, 70

De misdaad van **Moab**⁶⁴ lijkt op het eerste oog vreemd (Amos 2:1-3) De misdaad van Moab is niet gericht tegen Israël, maar tegen Edom. *“Ze hebben de beenderen van de koning van Edom verbrand om er kalk van te maken.”* (Amos 2:1) Het groteske van de misdaad, ongeacht tegen wie de misdaad wordt bedreven (Israëliet of niet) staat Amos voor ogen. Een dode wordt onrecht aangedaan. Zijn botten worden verbrand, iets wat gezien werd als een grote smaad. Een lichaam werd begraven, niet verbrand. Er is geen rustplaats meer en wat nog erger is, de verbrande botten werden gebruikt om er kalk van te maken. Kalk dat gebruikt werd om er huizen mee te bepleisteren. De weerloze wordt van de aardbodem verwijderd. Ook hier komt God in het verweer. Moab zal, net als de voorgaande volken, in vlammen opgaan. De vorst en haar leiders zullen sterven.

Misdaden van Juda

Het net spant zich om Israël. Het laatste omliggende land dat genoemd wordt is **Juda** (Amos 2:4-5). Juda het vaderland van Amos dat afstamt van dezelfde voorvaderen en slechts 200 jaar geleden nog één rijk vormde met Israël. Dit Juda wordt niet één ding verweten, maar drie. Juda heeft a) de wetten van de Heer verworpen, b) zich niet gehouden aan Zijn geboden en c) door toedoen van valse goden al jarenlang aan het dwalen (Amos 2:4). Opvallend is dat de benoemde misdaden zo op het eerste oog geen sociale vergrijpen zijn, zoals dat het geval was bij de andere landen. Het zijn religieuze vergrijpen. God is onrecht aangedaan, omdat Hij in elk opzicht is vergeten. Maar als God onrecht wordt aangedaan, doordat geen gehoor wordt gegeven aan Zijn wetten en geboden wordt ook de medemens onrecht aangedaan. Immers, als gekeken wordt naar de aard van Gods wetten en geboden zie je dat deze door God gegeven zijn om te kunnen leven. *“Volg niet de levenswijze van de Egyptenaren, bij wie je gewoond hebt, noch de levenswijze van de Kanaänieten, naar wie ik je breng. Leef niet volgens hun bepalingen, maar volgens mijn regels, houd je aan mijn bepalingen en leef ze na. Ik ben de HEER, jullie God. Mijn bepalingen en regels schenken leven aan wie ze volgt, houd ze dus in ere. Ik ben de HEER.”* (Lev. 18:3-5). In de volgende hoofdstukken van Leviticus worden de bepalingen en regels verder uitgewerkt. Hierbij wil ik Leviticus 19 uitlichten. Hier roept God Israël (en Juda) op heilig te zijn, zoals God ook heilig is. *“Zeg tegen de gemeenschap van Israël: “Wees heilig, want ik, de HEER, jullie God, ben heilig.”*” (Lev. 19:2) God roept dus op om anders te zijn dan de rest, om niet mee te gaan in het normale patroon⁶⁵. Leviticus 19 gaat verder met een beschrijving hoe dit heilig zijn dient uit te werken in het dagelijks leven. Zo dien je je niet in te laten met afgoden en moet je het offervlees eten op de dag of de volgende dag dat het dier waarvan het offervlees afkomstig is is geslacht (Lev. 19:4-7). Opvallend is dat veel zaken die met sociale gerechtigheid te maken hebben worden genoemd. Enkele dingen hiervan zijn: Bij het oogsten of druivenplukken, laat wat liggen voor de armen en vreemdelingen (Lev. 19:9-10). Pers niemand af en betaal een dagloner zijn loon op

⁶⁴ Moab is een aan Israël verwant volk. Zij zijn de uit incest geboren nakomelingen van Lot, de neef van Abraham. Zie onder andere Genesis 11:27 en Genesis 19:36-38

⁶⁵ Zie ook pagina 13, waarin het heilig zijn wordt beschreven.

dezelfde dag uit (Lev. 19:13). Wees niet partijdig als je rechtspreekt (Lev. 19: 15). Onderdruk een vreemdeling die bij je woont niet (Lev. 19:33-35). De laatste die ik noem heeft te maken met geldelijk gewin. Knoei niet met lengtematen, gewichten en inhoudsmaten (Lev. 19:35-36). Zoals eerder genoemd zijn sleutelementen van bewogenheid het omzien naar de ander, het welzijn van de ander op het netvlies hebben en daar met hart en ziel aan werken. Een sociaal karakter van bewogenheid houdt in dat wordt gekeken naar een relatie met de maatschappij. God heeft met het instellen van Zijn bepalingen en regels het welzijn van de maatschappij op het oog. De regels zijn ingesteld om te kunnen leven, niet om te kunnen overleven. Dit is goed te zien in de uitwerking van de oproep tot heiligheid. Het welzijn van een ieder klinkt duidelijk door. En dit, deze wetten en geboden c.q. regels heeft Juda links laten liggen. Valse goden hebben Juda doen dwalen, waardoor het heilig zijn, en de daarmee gepaard gaande sociale gerechtigheid, uit het vizier is geraakt. Juda's onbewogenheid voor de armen en vreemdelingen is onder meer reden voor Gods boosheid. Ook Juda zal het vuur niet worden gespaard.

Misdaden van Israël

Tot dusver zal de toehoorder enthousiast hebben staan luisteren naar Amos. God spreekt een boodschap van onheil, omdat God begaan is met de mensen die onrecht is aangedaan. Want is het geen onrecht als de mensen uit Gilead meerdere malen slachtoffer zijn geworden van oorlogsgeweld, puur en alleen om landuitbreiding van de vijand? En is het geen onrecht wanneer medeburgers worden geroofd en als slaven worden verkocht? En ja, de doden respectloos behandelen is ook niet goed. De misdaden van Juda zijn waarschijnlijk moeilijker te begrijpen, maar ongehoorzaamheid aan God gaat ten koste van de medemens. Echter, de boodschap van Amos stopt hier niet. Amos gaat verder. Amos benoemt de misdaden van Israël. Niet een, niet drie, maar zeven misdaden.

De misdaden

De misdaden van **Israël** (Amos 2:6-16) worden in hun volheid benoemd. Opvallend is dat de misdaden van de omliggende landen (exclusief het zeer nauw verwante Juda) allen gerelateerd zijn aan oorlogsmisdaden. Hier echter is dat niet het geval. Israël wordt misdaden verweten die begaan zijn tegen het eigen volk, in tijden van vrede. De misdaden zijn:

1. *Zij, de rijke Israëlieten, verkopen de rechtvaardigen voor zilver.*
2. *Zij, de rijke Israëlieten, verkopen de armen voor een paar sandalen.*
3. *Zij, de rijke Israëlieten, zijn erop uit de zwakken in het stof te laten kruipen.*
4. *Zij, de rijke Israëlieten, dringen de machteloze opzij.*
5. *Vader en zoon komen bij hetzelfde meisje, waardoor de heilige naam van God ten schande wordt gemaakt.*
6. *Naast de altaren strekken zij, de rijke Israëlieten, zich uit op kleren die in onderpand zijn ontvangen.*
7. *In het huis van hun God drinken zij, de rijke Israëlieten, wijn die als boete is ontvangen.*

De wijze van spreken heeft veel weg van een “*rīb*-patroon”. Een “*rīb*-patroon” bestaat uit een driedelig schema, beschuldiging – heilsdaden van YHWH – straf en werd in het oude Oosten gebruikt in het optreden van een suzerain tegen een vazal, die zijn verdragseed had gebroken⁶⁶. Als gekeken wordt naar de opsomming van de misdaden zelf zie je dat er sprake is van drie parallellisme. Misdad een en twee vormen een parallellisme, evenals misdaad drie en vier en misdaad zes en zeven⁶⁷. Amos ageert hier tegen het gedrag van de rijke Israëliet. Rijk en dus machtig versus arm, zwak, weerloos.

God neemt het niet op voor de rijke, Hij gedooft hun gedrag niet. God zal Zijn vonnis niet herroepen want er zijn grove misdaden begaan. De rechtvaardigen en armen zijn dat deel van de boerenbevolking dat ondanks hard werken niet genoeg opbrengst van het land kon halen om de benodigde belastingen, giften en/of renten van te betalen én om van te overleven. Belastingen en renten die hen werden opgelegd door de rijken. Ze zijn verkocht voor een appel en een ei, of zoals Amos het noemt, voor een paar sandalen (Amos 2:6). En waarom? Zodat de rijken rijker konden worden. God is kwaad, omdat Hij heel anders aankijkt tegen arm en rijk. God veroordeelt de rijke niet om het feit dat hij rijk is. God veroordeelt om het feit hoe de rijke met de arme omgaat. In Deuteronomium 15 toont God Zijn hart. God zegt hier: Geef aan de arme ruimhartig en zonder spijt, ook als het zevende jaar nadert⁶⁸, het jaar van algemene kwijtschelding waarin de schulden van de volksgenoten moeten worden kwijtgescholden. Ik wil twee verzen uit Deuteronomium 15 uitlichten.

Deut. 15:7-8: *“Zou er in een van de steden in het land dat de HEER, uw God, u zal geven toch iemand uit uw eigen volk gebrek lijden, dan mag dat u niet koud laten. U mag uw hand niet op de zak houden, maar u moet diep in de buidel tasten en hem lenen zo veel als hij nodig heeft.”* De pericoop eindigt met vers 11, waarin staat: *“Armen zullen er altijd zijn bij u. Daarom druk ik u op het hart om vrijgevig te zijn tegenover iedereen in uw land die in armoede leeft of er slecht aan toe is.”* Uit deze twee verzen spreekt bewogenheid van God voor de armen. Het lijden van gebrek van een volksgenoot mag u niet koud laten! God heeft regels ingesteld ter bescherming van de arme, zodat ook zij kunnen leven. Dit vindt God belangrijk en omdat de rijke deze medemenselijkheid totaal niet meer heeft, maar egoïstisch en hebzuchtig is geworden, is God kwaad.

Het vergrijp van de volgende twee misdaden, de zwakke in het stof te laten kruipen en de machteloze opzij dringen (Amos 2:7), heeft veel raakvlakken met de eerste twee misdaden. Degenen die de macht, en dus het geld hebben, hebben alleen oog voor zichzelf. Wolff interpreteert de misdaad “in het stof laten kruipen” als zijnde de zwakke geen eerlijk recht laten hebben⁶⁹. De machtige en trotse

⁶⁶ Blenkinsopp, *The prophetic reproach*, 267-268

⁶⁷ Een ander patroon, zoals bijvoorbeeld een chiasme, heb ik niet kunnen ontdekken.

⁶⁸ Deuteronomium 15:9-10

⁶⁹ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 201-202

medeburgers verhinderen dit. Het woord dat gebruikt wordt voor zwakke is לָרַחַק wat naast laag, arm, machteloos en onbetekenend ook hulpeloos⁷⁰ betekent. In navolging van Van Leeuwen⁷¹ ga ik voor een uitleg waarin het gezegde letterlijk wordt genomen. De arme en hulpeloze wordt naar het hoofd getrapt. Hij die zich smekend heeft neergeworpen voor de rijke en machtige wordt vertrapt. Elk gevoel van medeleven is bij de rijke verdwenen. De tweede categorie waar het parallellisme over spreekt zijn de machteloze, de עֲנָוִי. Dit betekent letterlijk “de gebogene⁷²”. Holladay voegt de betekenissen nederig en zacht toe⁷³. Deze groep wordt niet opzij getrapt, maar opzij geduwd. Wanneer zij de rijke voor de voeten lopen is er geen pardon. De gebogene, degene die zich bewust is van het feit van sociale ongelijkheid, wordt dit nog een keer pijnlijk bewust.

In tegenstelling tot de volgorde van het tekstgedeelte in Amos ga ik hier verder met de laatste twee misdaden (Amos 2:8), omdat Amos zich ook hier tegen de rijke Israëliet wendt. Zij strekken zich uit op kleren die ze als onderpand hebben. Voor de arme is de mantel heel belangrijk. Het is het enige kledingstuk waarmee zij zich 's nachts, bij gebrek aan een huis, mee warm kunnen houden. Ter bescherming van die arme gebiedt God dan ook een mantel die in onderpand is genomen voor de avond terug te geven. Als reden van Gods medeleven met de arme zegt God dat Hij een genadige God is (Exodus 22:25-26). Het woord dat wordt gebruikt voor genadig is רַחֲמָנִי. Genadig, barmhartig en vriendelijk betekent dit volgens Koehler & Baumgartner⁷⁴. De Willibrordvertaling heeft hier gekozen voor de tekst “... want Ik ben vol medelijden” en meerdere Engelse vertalingen⁷⁵ hebben gekozen voor het woord “compassionate”, bewogenheid. God veroordeelt de rijke, omdat zij niet Zijn hartsgesteldheid hebben. En als dit al niet genoeg is wordt de wijn, die als boete is ontvangen, in het huis van hun God gedronken. Wijn die de armlastige boer moest afdragen, omdat geld niet meer voorradig was om alle verplichtingen te voldoen. Wijn die werd gedronken door degenen die toch al overvloed hadden en door mensen die zich om het lot van de armlastige niet bekommerden.

Zijn bovengenoemde misdaden voortgekomen uit hebzucht en trots, waardoor de waardigheid van de medemens wordt veracht, de volgende misdaad komt voort uit egoïsme. Een handeling die, zoals Schopenhauer het noemt, gericht is op het eigen welzijn. Vader en zoon gaan naar hetzelfde meisje. Een meisje dat niet genoeg kracht heeft om vader en zoon te stoppen en wordt verkracht. Voor vader en zoon een daad waaraan ze (kortstondig) plezier beleven, voor het meisje een daad waardoor ze voor de rest van haar leven beschadigd is. Juist om zulke beschadigingen te voorkomen heeft God hierover

⁷⁰ Koehler & Baumgartner, 221

⁷¹ Van Leeuwen, *POT Amos*, 81

⁷² Koehler & Baumgartner, 885

⁷³ Bible Works 8.0, Holladay Hebrew Lexicon, עֲנָוִי

⁷⁴ Koehler & Baumgartner, 333

⁷⁵ Onder andere de New International Version (zowel UK als US, 1984) en de English Standard Version (2007 update)

gesproken in Zijn wet. Exodus 21:8-9 spreekt over de behandeling van een slavin. Zij wordt ofwel de vrouw van de vader, ofwel de vrouw van de zoon, (ofwel geen van beiden). De slavin kan niet én voor de vader én voor de zoon zijn bestemd. Leviticus 18 heeft dezelfde strekking, alhoewel de vrouw in dit geval geen slavin is. Lev. 18: 7-8 zegt geen gemeenschap te hebben met je moeder of een andere vrouw van je vader. De zoon mag zich dus niet tot dezelfde vrouw wenden als zijn vader. Lev. 18:15-16 verbiedt de vader gemeenschap te hebben met zijn schoondochter. Zowel Exodus als Leviticus richt het woord tot de man en niet tot de vrouw. Waarom? Omdat de vrouw meestal de weerloze partij is die beschermd dient te worden. God wil het fysieke en psychische lijden van de vrouw voorkomen. En het toebrengen van dit lijden kan God niet met lede ogen aanzien, vandaar dat Amos deze daad als misdaad benoemt.

De misdaden die zijn genoemd zijn niet alleen misdaden tegen de sociaal zwakkere, maar ook tegen God. Immers, de misdaden zijn het gevolg van het niet in ere houden van Gods geboden en wetten. Wat echter opvalt aan de laatste drie misdaden is dat dit heel duidelijk wordt gemaakt. De zichtbare persoonlijke betrokkenheid van God. Gods heilige naam wordt te schande gemaakt, naast de altaren strekken de rijke Israëlieten zich uit en in het huis van God wordt de wijn gedronken (Amos 2:7-8). De misdaden zijn opeens niet alleen meer misdaden tegen de sociaal zwakkere, de arme en weerloze, maar tegen God. God maakt het probleem van de underdog Zijn eigen probleem. Young-Mason zegt dat bewogenheid en interactie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Door de koppeling van de misdaad tegen zowel de medemens als God komt deze interactie tot stand. God voelt niet alleen mee, God leeft ook mee. God heeft zich geïdentificeerd met het lijden van de ander en Hij neemt actie.

De beschuldiging

Het eerste gedeelte van het “*rīb*-patroon”, de beschuldiging, is helder. Misdaden tegen de zwakkere medemens en misdaden tegen God. Vervolgens komt het tweede gedeelte van het “*rīb*-patroon”, de heilsdaden van YHWH, in beeld. Deze heilsdaden staan in schril contract met de beschuldigingen. Daar waar de rijken worden beschuldigd van hebzucht, trots en egoïsme en de daaruit voortvloeiende harteloosheid en wellust is God totaal anders. De heilsdaden van God beginnen met de woorden “*en toch heb ik ter wille van jullie*”. (Amos 2:9) Hier is geen sprake van eigenbelang, hier is sprake van het belang van de ander voorop stellen. Een houding die lijnrecht tegenover de houding van de rijke Israëlieten staat. Amos stelt de huidige gewelddadige omgang met de zwakken in Israël tegenover de in vroeger tijden gedane daden van God ten gunste van de geringe⁷⁶. God heeft ter wille van de Israëlieten (de geringe) de eerste bewoners van het land totaal uitgeroeid. Iets wat de Israëlieten nooit eigenhandig hadden kunnen doen, zij waren letterlijk te zwak voor de Amorieten “*die zo groot waren als ceders en zo sterk als eiken*”(Amos 2:9). Daarnaast heeft God de Israëlieten uit Egypte geleid naar

---

⁷⁶ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 204

Kanaän, het Juda en Israël in de dagen van Amos. Zoals benoemd bij het godsbeeld dat Amos heeft, is sociale bewogenheid en de daaruit voortvloeiende liefde voor het hele volk Israël aanleiding geweest voor de bevrijding uit Egypte⁷⁷. God heeft het welzijn van Zijn volk, die zelf in Egypte behoorden tot de zwakke groep van de samenleving, op het oog. En om het volk de goedheid van God niet te laten vergeten, heeft God profeten en nazireeërs gegeven. Dezen werden echter tegengewerkt. De nazireeër werd wijn gegeven, terwijl hij deze niet mocht drinken en de profeet werd verboden te spreken (Amos 2:12).

De straf

Het “*rīb*-patroon” wordt afgesloten met de straf. Straf omdat de verdragseed is verbroken. Ditmaal geen vuur en de daarmee gepaard gaande oorlog. Geen sterven van het koningshuis of ballingschap, maar een aardbeving. De grond onder de voeten zal kraken. Een aardbeving zo hevig dat niemand eraan kan ontkomen. Ook degene met aanzien niet. Degene die snel is of kracht heeft. Zelfs de dapperste held niet (Amos 2:13-16). Kan in geval van oorlog de mens nog worden aangemerkt als degene die het vonnis heeft voltrokken, in het geval van een aardbeving kan dat niet. God voltrekt, op die dag, het vonnis. Een volledig vonnis, omdat de schuld van de Israëlieten veel groter is dan van de andere genoemde volken. Israël had heel goed de wetten en regels van God ten gunste van de zwakken kunnen kennen en hiernaar kunnen leven. Israël had immers aan God en Zijn wetten haar bestaan te danken. Israël is de hoofdschuldige, omdat zij door de wetten van God had kunnen weten dat de zaak van de behoeftige de zaak van God zelf is⁷⁸.

---

⁷⁷ Zie pagina 15-16

⁷⁸ Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 210

Verduidelijking van het onrecht van Israël

Eigenlijk is het al helder. De gemeenschappelijke factor van de genoemde misdaden die de genoemde landen, inclusief Israël, hebben bedreven is onrecht. Onrecht bedreven tegenover de weerloze medemens. Onrecht dat God zeer ernstig opneemt, omdat de zaak van de behoeftige de zaak van God zelf is. Een sociaal bewogen God is in het verweer gekomen. Om elk argument van niet-begrijpen bij de Israëlieten weg te nemen geeft Amos voorbeelden uit de praktijk. Amos richt zich daarbij op verschillende groepen in de samenleving, zodat niemand kan ontkennen aangesproken te zijn. Drie van deze voorbeelden wil ik hieronder uitgebreider behandelen.

De rijken

God staat op de barricaden voor de onderdrukten. Vanuit de positie van de uitgebuite groep mensen begint Amos zijn pleidooi. Vanuit een oog hebben voor het ongemak van deze groep komt Amos in beweging. De sociale bewogenheid, de emotie, is de drijfveer. Amos' beschrijving van de maatschappij begint met de beschrijving van onderdrukking: “וַיֵּרָאוּ מִהוֹמַת רַבּוֹת בְּתוֹכָהּ וַעֲשׂוּקִים” “בְּקִרְבָּהּ” oftewel “en ziet, grote terreur⁷⁹ in haar midden en verdrukking binnen in haar” (Amos 3:9). Synoniemen voor de genoemde verdrukking zijn onderdrukking en uitbuiting. Deze onderdrukking is zo hevig dat je ook zonder kennis van Gods wetten weet dat deze situatie niet kan. Asdod, waarvan de Filistijnse koning zal worden omgebracht als gevolg van haar misdaad (verkopen van ballingen) en Egypte, waar de Israëlieten zo hard jammerden dat God het hoorde, worden opgeroepen tot getuigen (Amos 3:9). Amos schaart deze twee volken aan zijn zijde als hij beschrijft hoe groot de onderdrukking in Samaria is. Dat de onderdrukking, als gevolg van hebzucht, hevig is geweest, blijkt ook uit opgravingen die zijn gedaan. Naast imposante paleizen zijn ook de resten van miserabele krotten blootgelegd. Krotten waarin de arme bevolking leefde. De opschriften van gevonden ostraka bewijzen bovendien dat de berooide bevolking van hun armoedig bestaan nog ongelooflijke belastingen in natura moest afdragen aan het paleis⁸⁰. Het geweld dat is gebruikt is zo veel dat één betiteling niet genoeg is geweest. Amos spreekt over הַמָּוֶט וְשֵׁר. Het eerste refereert aan geweld in haar algemeenheid, het tweede refereert aan onderdrukking⁸¹. Deze combinatie van woorden wordt vaak gebruikt, waarbij שֵׁר blijktbaar het zich gewelddadig vergrijpen aan andermans goederen aanduidt en הַמָּוֶט het geweld jegens mensen, de aanslag op het leven, (poging tot) moord⁸². Het geweld en de hebzucht is zo groot dat de zich toegeëigende goederen opgestapeld (אָעַר) moeten worden in de paleizen c.q. burchten (Amos 3:10). Sociale bewogenheid is een ontroering die betrekking heeft op het welzijn van de maatschappij. Zij is georiënteerd op het verlenen van hulp met name wanneer zichtbaar

⁷⁹ Ik heb de vertaling van Wolff overgenomen, omdat ik dit een goed beeld vindt schetsen van de situatie. Andere vertalingen zijn consternatie, paniek, verwarring.
(Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 228)

(Koehler & Baumgartner, 552)

⁸⁰ Simons, *Opgravingen in Palestina, tot aan de ballingschap*(586 v. Chr.), 315

⁸¹ Koehler & Baumgartner, 329, 1418

⁸² Van Leeuwen, *POT Amos*, 126

is dat de ander lijdt of in nood is. Volgens bovenstaande beschrijving van Samaria is er geen sprake van welzijn voor de hele maatschappij. Dit is alleen voor de rijken weggelegd, ten koste van de arme. Deze situatie komt voort uit het feit dat de rijken niet in staat zijn tot rechtvaardigheid (Amos 3:10). Rechtvaardigheid betekent het redden van de machteloze en zij die gewond zijn⁸³. De term נִכְתָּה “wat recht is”, hangt samen met נִכְתָּה, “tegenover”. Dit impliceert de gedachte van wat juist is tegenover een ander, zowel tegenover YHWH als tegenover de medemens, hier met name tegenover de maatschappelijk zwakken⁸⁴. Als gevolg van het onvermogen van de rijken om juist te doen tegenover een ander zullen de vestingwerken worden neergehaald, en de burchten worden geplunderd. De winterverblijven en de zomerverblijven zullen worden verwoest. De ivoren paleizen zullen verloren gaan en vele huizen zullen worden vernietigd (Amos 3:11,15). Een straf die zich enkel richt tegen de rijken, want de arme burger heeft dergelijke onderkomens niet.

Amos gaat verder en richt zich tot de vrouwen. Deze zijn als vette koeien (Amos 4:1). In de NBG staat het als volgt: “...gij koeien van Basan, die woont op de berg van Samaria...”. Basan is een vlakte op 500 à 600 meter boven de zeespiegel in het noordelijke gedeelte van het oostjordaanse bergland met als hoogste top de Hermon⁸⁵. Basan wordt geroemd om haar vruchtbaarheid en groene weiden en het vee is van topkwaliteit. Om een vrouw een koe te noemen is, op zijn zachtst gezegd, niet erg vleierend. Dit geeft al aan hoe Amos over hen denkt. Vette koeien. Vet geworden door een teveel aan eten en drinken. Basan wordt ook genoemd in Psalm 22:13 en Jesaja 2:13. In Psalm 22:13 worden de buffels van Basan geassocieerd met de aanval, “buffels van Basan omsingelen mij”. De schrijver voelt zich in de verdrukking en heeft angst. In Jesaja 2:13 wordt Basan, weliswaar de eiken van Basan, geassocieerd met trots en hoogmoed. “Op die dag zal de HEER van de hemelse machten zich keren tegen ieder die hoogmoedig is en trots, tegen ieder die zich verheven acht – ze worden vernederd! –, tegen alle ceders van de Libanon die zich zo trots verheffen, tegen de eiken van Basan...” (Jesaja 2:12-13). Trots en hoogmoed is datgene waartegen God optreedt. Trots en hoogmoed gecombineerd met hebzucht, omdat de medemens hierdoor lijdt. De trotse, egoïstische houding leidt tot het onderdrukken van de zwakken, het mishandelen van de armen en het commanderen van de echtgenoot (die op zijn beurt wijn moet halen bij de boeren) (Amos 4:1). Het ideaalbeeld dat Spreuken scheidt van de vrouw is totaal tegenovergesteld aan wat hier staat. Spreuken 31:20 zegt over de sterke vrouw die meer waard is dan edelstenen: “Haar handen strekt zij uit naar de behoeftigen, ze geeft de armen hulp.” Het woord dat hier wordt gebruikt voor “de armen”, אֲבִיּוֹן, is hetzelfde woord dat Amos gebruikt als hij tegen de vrouwen praat⁸⁶. In plaats van mededogen voor de armen, ofwel sociale bewogenheid, wat blijkt uit het verstrekken van hulp, worden hier de handen gebruikt om te mishandelen. Mannen en vrouwen van de bovenste laag van de samenleving handelen op dezelfde wijze met betrekking tot de wijze van omgang met de onderste laag van de samenleving. Wat betreft

⁸³ Coote, *Amos among the Prophets*, 40

⁸⁴ Van Leeuwen, *POT Amos*, 126

⁸⁵ Van Leeuwen, *POT Amos*, 137

⁸⁶ Het woord voor behoeftigen dat gebruikt wordt in Spreuken 31:20, אֲבִיּוֹן, komt terug in Amos 8:4.

de zwakken zegt Amos tegen de vrouwen dat zij hen onderdrukken (Amos 4:1). Hier wordt het werkwoord עָשָׂה gebruikt, hetzelfde woord dat ten grondslag ligt bij de weergave van de hevige onderdrukking van Samaria (Amos 3:9). Alhoewel beeldender weergegeven is de straf voor de vrouwen gelijkwaardig aan die van de mannen. Ze zullen allemaal worden weggevoerd en buiten de stadsmuren worden gedreven. Ver weg naar de berg Harmon (Amos 4:3). Weg paleizen, weg drank.

De leiders

In hoofdstuk 6 wendt Amos zich niet zozeer tegen de rijken in het algemeen, maar tegen de leiders van het volk in het bijzonder. De leiders van het volk zijn degenen tot wie de Israëlieten komen om aan hen rechtsbijstand en raad te vragen⁸⁷. Ze worden in dezelfde adem genoemd met en hierdoor vereenzelvigd met degenen die zorgeloos (שְׁאֵינָם) en niets vermoedend (בְּטוֹחַ) zijn (Amos 6:1). Ze wanen zich in een positie zonder gevaar. Wie kan hen wat maken? Hun leefomstandigheden zijn gelijk aan die van de rijken. Luxe, weelde en feesten. Amos 6:4-6a zegt het volgende: *“Jullie liggen maar op je ivoren bedden, hangen op je divans, eten lammeren uit de kudde en kalveren uit de stal. Luidkeels zingen jullie bij de harp, en jullie denken te spelen als David zelf. Uit grote schalen drinken jullie wijn, en met de beste olie wrijven jullie je in.”* Met andere woorden, de leiders van het volk hebben alleen aandacht voor zichzelf en houden zich niet bezig met hun taak. De beschrijving die Amos geeft getuigt van grote decadentie. Met ivoor ingelegde bedden, hangend⁸⁸ op divans. Elke vorm van activiteit is te veel. Het enige wat ze doen is het eten van lammeren en kalveren die speciaal daarvoor zijn vetgemest. Alleen het beste is goed genoeg. Bij het eten wordt luidkeels gezongen, of zoals de NBG het noemt “joelen”. Niet een gecoördineerd, gecomponeerd stuk muziek, maar luide, ongedwongen, spontane melodieën. Een beeld wordt geschetst van onbezorgde lieden die eten en daarbij muziek en muziekinstrumenten maken, terwijl ze zich wanen als David te zijn. David van wie wordt gezegd dat hij *“...immers steeds had gedaan wat goed is in de ogen van de HEER en zich altijd had gehouden aan wat God hem opdroeg, behalve in de kwestie met de Hethiet Uria.”* (1 Kon. 15:5). Als het leven van de leiders van Israël naast het leven van David wordt gezet staan deze lijnrecht tegenover elkaar. Wat een hoogmoed van de leiders om te denken dat ze ook maar enigszins in de buurt kunnen komen van koning David! Amos gaat verder met zijn beschrijving. De drank vloeit overvloedig. Zelfs zo erg dat normale bekers niet volstaan. Grote schalen zijn nodig om de hoeveelheid drank te kunnen bevatten, schalen die verder alleen gebruikt worden voor de eredienst. Daarnaast wrijven ze zich met de beste olie in. De geur van deze olie verhoogt, net als de wijn, de levensvreugde. Amos 6:6 eindigt met de woorden: *“... maar jullie lijden er niet onder dat Jozefs volk⁸⁹ ten onder gaat.”* Egoïsme ten top. Zelf lekker eten en drinken in overvloed. Vergeten wordt het feit dat voor het overdadige gebruik van de wijn en olie de plattelandsbevolking krom moet liggen. Het deert de leiders niet dat de

⁸⁷ Van Leeuwen, *POT Amos*, 238

⁸⁸ Het hier gebruikte woord, סָרְוִית, betekent letterlijk hangen, zoals in het hangen van gordijnen of wijnranken. Het wordt niet voor mensen gebruikt.

(Wolff, *BKAT – Joël en Amos*, 320)

⁸⁹ Met Jozefs volk wordt het noordelijke rijk, dus Israël bedoeld.

bevolking, voor wie zij moeten zorgen, wegwijnen door gebrek aan voedsel. Amos gebruikt het woord “חלה” wat in de gebezigde vorm “*to grieve*” betekent⁹⁰. In het Nederlands wordt dit vertaald met “*verdriet hebben; rouwen; spijt hebben*”. De emotie die de leiders van het volk hebben gaat alleen uit naar henzelf, naar het eigen welzijn. Deze eigenliefde, waardoor het omzien naar en het verdriet hebben over de omstandigheden van de boerenbevolking geen plaats heeft in de harten van de leiders, is datgene waarom God en Amos boos zijn. Hierom zullen ze in ballingschap worden gevoerd (Amos 6:7).

De handelaren

Amos 8 vanaf vers 4 richt zich tot degenen die “*de armen kwaad willen berokkenen en uit zijn op de ondergang van de machteloze van dit land*”. Weer strijd Amos in het belang van de armen en de machteloze. Om hen worden deze woorden uitgesproken en de straf, een aardbeving, aangezegd (Amos 8:8). De wijze waarop de armen kwaad worden berokkend en de machteloze van het land ten onder worden gebracht is nauw verbonden met dat wat ze dagelijks doen. Handelen, kopen en verkopen. De handelaren hebben maar oog voor één ding; hun eigen portemonnee. Ze kijken uit naar het einde van de dag van de nieuwe maan en het einde van de sabbat⁹¹ (Amos 8:4-6). Op deze dagen mocht er niet worden gehandeld. Integendeel. De sabbat is een heilige dag waarop niet gewerkt mag worden. Een rustdag, gewijd aan de Heer. Dit geldt voor een ieder. Je mag zelf niet werken, maar je mag ook niet voor je laten werken. Iedereen heeft rust nodig. Niet overtuigd? Denk dan aan de tijd dat je zelf slaaf was in Egypte, totdat God u met sterke hand bevrijdde (zie Deut 5:12-15). De handelaren hebben echter geen oog voor de benarde omstandigheden waarin de armen en machteloze verkeren, ze kijken alleen maar hoe ze hun eigen situatie kunnen verbeteren, ten koste van hen. Zoals eerder genoemd wordt de economie ten tijde van Amos gekenmerkt door een aanbodgerichte economie⁹². Er is geen marktmechanisme en aanbod en prijs worden door de top bepaald en de positieve gevolgen hiervan komen ten goede aan deze top. De handelaren hebben dus al voordeel op de markt, omdat zij bij de top horen. Daarnaast zoeken ze hun heil bij bedrog. Dit gebeurt op drie manieren. 1) De efa⁹³ wordt kleiner gemaakt. Datgene wat de handelaar aanbiedt om te verkopen is in werkelijkheid minder dan wat het lijkt. De kopende partij wordt afgezet. 2) De sjekel wordt zwaarder gemaakt. De sjekel werd gebruikt om het zilver af te wegen. Een sjekel moet gelijk zijn aan 11,5 gram zilver⁹⁴, het gangbare betaalmiddel. Is de sjekel zwaarder, dan wordt er dus teveel zilver afgemeten. Gevolg? De koper betaalt te veel en de handelaar ontvangt bovenmate. 3) Er wordt geknoeid met de weegschaal,

⁹⁰ Koehler & Baumgartner, 317

⁹¹ Nieuwemaansdag en sabbat worden meerdere malen in een adem als een heilige dag, een feestdag, genoemd. Zie bijvoorbeeld 2 Kon. 4:23 en Jes. 1:13

⁹² Zie pagina 8-9

⁹³ Inhoudsmaat, (waarschijnlijk) 36,44 liter

(S. Marenof, “Note concerning the Meaning of the Word “Ephah,” Zechariah 5:5-11”, 264)
(De Vaux onthoudt zich van het toekennen van een omgerekende inhoudsmaat, omdat hij hiervoor te weinig bewijs heeft.

Zie: De Vaux, “*Ancient Israel: its life and institutions*”, 199-203)

⁹⁴ De Vaux, “*Ancient Israel: its life and institutions*”, 205

waardoor de handelaar wordt bevoordeeld ten koste van de (vaak arme) koper (Amos 8:5). Het gevolg is dat de handelaar rijker wordt ten koste van de koper. Deze koper van slecht graan, dat is immers wat de handelaar verhandeld (*“het kaf verkopen we als graan”*(Amos 8:6b)), komt vaak uit de boerenbevolking. Zij zijn degenen die nog armer worden dan ze al zijn. En kunnen ze dan het hoofd niet boven water houden, dan rest er nog maar een ding. Zichzelf verkopen. Hier hebben de handelaren geen moeite mee, immers de prijs is laag. Een handvol zilver of een paar sandalen (Amos 8:6). Hiermee komt Amos terug op het benoemen van de eerste misdaden die hij Israël ten gelaste legt.

Armen, machteloze, zwakken en rechtvaardigen

De armen, de machteloze, de zwakken en de rechtvaardigen. Het is keer op keer genoemd. Ter wille van hen spreekt Amos. Om datgene wat hen wordt aangedaan zullen de machthebbers gestraft worden. Zij zijn degenen die de situatie kunnen veranderen, maar hebben dat niet gedaan. Hun ogen waren alleen gericht op hun eigenbelang. Wie zijn die armen, machteloze en zwakken? Volgens Guyette⁹⁵ gebruikt Amos vier verschillende woorden om deze groep mensen aan te duiden.

Amos noemt groepen in de samenleving die worden onderdrukt. Dit zijn de volgende groepen: (vertaling volgens K&B)

צַדִּיק: de onschuldige, oprechte, rechtvaardige
 אֲבִיּוֹן: de behoeftige, arme
 דָּל: de lage, arme, hulpeloze, machteloze, onbelangrijke, zwakke
 עָנָו: de gebogene, afgedankte, arme, hulpbehoevende, minderwaardige, onderdrukte

1. De rechtvaardige, de “צַדִּיק” (Amos 2:6 en 5:12). Amos zegt dat conform de Torah de armen rechtvaardig (onschuldig of niet-verwijtbaar) zijn. Zij hebben niets gedaan dat de onderdrukking die ze wordt aangedaan door hun rijke landgenoten rechtvaardigt.
2. De arme, oftewel de behoeftige, de “אֲבִיּוֹן” (Amos 2:6, 4:1, 5:12, 8:4 en 8:6). In Ex. 23:11 hebben ze gebrek aan voedsel, in Jes. 41:17 hebben ze gebrek aan water. In Job 30:19 hebben ze gebrek aan kleding.
3. De zwakken, de “דָּל” (Amos 4:1, 5:11 en 8:6). Als Amos de zwakken in gedachte heeft, denkt hij aan degenen die niets hebben in de samenleving. Hij gebruikt dit woord om de verontrustende kloof te beschrijven die hij ziet tussen de rijken en de armen van het noordelijk koninkrijk Israël. Aangezien de zwakken tegen buitensporige tarieven geld moesten lenen om te overleven vanwege de slechte oogsten, vervielen ze hierdoor tot schuldslavernij en verloren zij hun familiebezit, hun land.
4. De machteloze, de “עָנָו”⁹⁶ (Amos 2:7 en 8:4). Bij Jesaja zijn de machteloze de gebrokenen van hart, zij die door het leven zijn geslagen (Jes. 61:1-2) Het zijn de daklozen (Jes. 58:7) en zij wiens rechten zijn gestolen (Jes. 10:2). Volgens Amos zijn zij degenen die lijden, die pijn wordt aangedaan en kwetsbaar zijn.

In Psalm 12:6 staat het volgende: “Zwakken en armen zuchten onder het geweld – ‘Om hen sta ik op,’ zegt de HEER, ‘ik breng de redding die zij verlangen.’” Dit is exact wat Amos voor ogen heeft. Hij spreekt, zodat de zwakken en armen die zuchten onder het geweld redding krijgen. Dit is niet alleen aan de inhoud van Amos’ boodschap te zien, maar ook uit de woorden die hij gebruikt, welke overeenkomen met de Psalm. De zwakken en armen waar Psalm 12:6 over spreekt zijn

⁹⁵ Guyette, “Amos the prophet: a meditation on the richness of ‘justice’”, 17

⁹⁶ Een andere mogelijkheid is dat hier “עָנָו” het grondwoord is. De woorden “עָנָו” en “עָנָו” zijn in verschillende teksten interwisselbaar gebruikt (bijv. in K en Q).
(Koehler & Baumgartner, 855)

de “עָנִי” en de “אֲבִיּוֹן”, dezelfde groepen die Amos voor ogen heeft als hij spreekt. Met name de laatste benaming gebruikt Amos veel. Vijf keer, op verschillende plekken, noemt hij de onderdrukten van de samenleving de “אֲבִיּוֹנִים”, de zwakken. De boodschap van Amos is bedoeld om het leven van de zwakken te verbeteren. Daarnaast gebruikt Psalm 12:6 het woord “שָׂדֶה”, wat geweld betekent. Geweld dat refereert aan onderdrukking. Geweld dat zo groot is dat het opgestapeld moet worden (zie Amos 3:10). Maar ook geweld dat in Gods hand ten goede zal komen aan de onderdrukten, want Hij zal het gebruiken om de sterken in hun vesting te treffen (zie Amos 5:9). God brengt de redding die de zwakken en armen verlangen. Om hén staat Hij op. God is sociaal bewogen.

Gods reactie

Alhoewel Amos keer op keer aan de onderdrukkers straf aankondigt, is dit niet waar hij of God op uit zijn. Ondanks alle daden van de rijken, leiders en handelaren die uitmonden in sociale ongerechtigheid klinkt er een hartenkreet van God. “...Zoek mij en leef!” (Amos 5:4). En even verderop: “Zoek de Heer en leef...” (Amos 5:6). Keer op keer wordt het gezegd. Het Hebreeuws gebruikt de woorden דרש (zoeken) en חיה (leven). דרש betekent zoeken en heeft een intense betekenis. Enkele van de vertalingen die worden gegeven zijn “ergens voor zorgen”, “bestuderen / interpreteren”, “onderzoeken” en “om iets smeken”⁹⁷. Het betreft dus een bezigheid die je met hart en ziel doet. Heel je focus is er op gericht. Het tweede woord, חיה betekent niet alleen “leven”, maar ook “in leven blijven”, “volgens iets leven”, “herstellen”, “weer tot leven komen”⁹⁸. God hecht waarde aan het leven en wil dat dit kan blijven bestaan. Het opvallende aan de hartenkreet van God is dat deze (voornamelijk) is gericht aan de rijken, leiders en handelaren. Waarom die oproep om God te zoeken, zodat ze kunnen leven? Hun leven is al zorgeloos en goed. Alles wat ze wensen hebben ze en datgene wat nog ontbreekt wordt gehaald bij de armen. Het leven waar Amos en God op doelen is niet een leven van materieel welzijn in het heden, maar een leven dat zal blijven doorgaan. Een leven dat niet zal worden beëindigd door de dood. Amos 5:14 weidt verder uit op de vraag hoe het in leven blijven kan worden verwezenlijkt. “Zoek het goede, niet het kwade. Dan zullen jullie leven...” Praktisch, duidelijk. Zoek het goede. Hiermee wordt natuurlijk niet het goede voor de elite bedoeld, maar het goede voor een ieder. Het goede, zoals God dit heeft geschetst bij het instellen van Zijn wetten en regels (zie bijvoorbeeld pagina’s 22-23). Amos 5:15 vormt een chiasme met Amos 5:14. Nogmaals wordt benadrukt hoe te leven. Niet als een passief individu dat regels opvolgt omdat dat is opgedragen, maar een leven vol met emotie. Een leven dat verlangt naar welzijn voor een ieder. “Haat het kwade, heb het goede lief en zorg dat er recht gedaan wordt in de poort...” Het kwade moet niet alleen worden gemeden, maar moet worden gehaat. Een definitie van haat is de volgende: “Een emotie die vanuit de ingewanden wordt gevoeld”. Een andere definitie is “een actie die het doel heeft schade aan te brengen”⁹⁹. Met andere woorden, het kwade dient ten volle te worden geweerd en verworpen. Aan de andere kant dient men het goede lief te hebben. Van Dale omschrijft het woord liefde als volgt: “warme genegenheid”, “oprechte en warme belangstelling”, “voorwerp van liefde”¹⁰⁰. Liefde is, net als haat, ook een emotie. Een emotie die juist toenadering zoekt. Gevraagd wordt om met heel het hart, oprecht en uit vrije wil, zich te richten op het goede. En vanuit deze hartsgesteldheid, een hartsgesteldheid die het kwade haat en het goede lief heeft, te handelen. Dit handelen resulteert dan in het zorg dragen dat recht wordt gedaan. Recht dat aan de armen toekomt, maar hen nu wordt ontnomen. Immers, de zwakken worden vertrapt en een deel van hun graan wordt opgeëist. De elite

⁹⁷ Koehler & Baumgartner, 233

⁹⁸ Koehler & Baumgartner, 309

⁹⁹ Opatow / McClelland, “The Intensification of Hating: A Theory”, 70

¹⁰⁰ <http://www.vandale.nl/vandale/opzoeken/woordenboek/?zoekwoord=liefde> (d.d. 3 november 2009)

heeft zich tegen de onschuldige gekeerd en de arme wordt het recht ontnomen (Amos 5:11-12). Dit verschaffen van recht aan en voor een ieder is datgene waartoe God oproept. Het recht, ook voor de gewone man, is datgene waar God waarde aan hecht. God hecht geen waarde aan de feesten, samenkomsten, offers of liederen (Amos 5:21-23). Nee, zegt God, *“laat liever het recht stromen als water en de gerechtigheid als een altijd voortvloeiende beek”*. (Amos 5:24)

Deze oproep om God te zoeken, om het kwade te haten en het goede lief te hebben, om het recht te laten stromen als water en de gerechtigheid als een altijd voortvloeiende beek, is niet vrijblijvend. De mens heeft een keuze. Een keuze die tot leven leidt. Een keuze die te maken heeft met sociale bewogenheid, want als het lot van de arme niet wordt veranderd zal men de straf niet ontlopen. Deze straf is op meerdere wijze beschreven. De dood zal haar werk doen (Amos 5:16-17). Een leven in ballingschap is het toekomstbeeld (Amos 5:27) en een schets wordt gegeven van een aarde die beeft (Amos 8:8). Dat Amos meent wat hij zegt blijkt uit het feit dat deze straffen niet sporadisch worden genoemd, maar in het laatste hoofdstuk van het boek nogmaals worden herhaald. In Amos 9:1-8 wordt opnieuw melding gemaakt van dood, ballingschap en een aardbeving. Dit gedeelte sluit met de woorden: *“De ogen van God, de HEER, zijn gericht op dit zondige koninkrijk. Ik zal het van de aardbodem wegvagen, **maar** ik zal niet het hele volk van Jakob vernietigen – spreekt de Heer.”*

Resultaat van de actie

Uit onvrede over de levensomstandigheden van de armen, de machteloze, de zwakken en de rechtvaardigen hebben Amos en God, bij monde van Amos, gesproken. Dat deze onvrede zeer groot is blijkt uit de strafmaat die is opgelegd. Toch is dit niet het einde. Niet het hele volk zal vernietigd worden, er blijft een deel over. Vraag rijst dan wie dat deel van het volk is. Amos 9 is duidelijk. Dit deel van het volk zijn niet de zondaars, ook al gaan zij ervan uit dat God ervoor zal zorgen dat het kwaad hen niet treft. (Amos 9:10). Nee, dit deel van het volk zijn de onschuldige. Als Amos spreekt over betere tijden, de tijd dat het vervallen huis van David is herbouwd en in zijn vroegere luister is hersteld (Amos 9:11), dan noemt hij de ploeger, de maaier, de druiventreder en de zaaier. Amos spreekt niet over de rijken, de leiders en de handelaren. Zij zijn niet meer in beeld. Amos zegt: “*Dan komen de dagen – spreekt de HEER – dat de ploeger de maaier ontmoet en de druiventreder de zaaier, dat de bergen druipen van de wijn en alle heuvels golven van het koren.*” (Amos 9:13). Het gaat dus om de landarbeiders. De landarbeiders die behoorden tot de groep van armen, machteloze, zwakken en rechtvaardigen. Zij zijn degenen die zijn uitgebuit, wiens recht is geschonden. Zij zijn degenen waarvoor God op de bres sprong. Zij zijn degenen die een beter bestaan krijgen.

Amos schetst een beeld dat geheel anders is dan het bestaan waarmee de arme boer bekend is. Moet de boer nu nog keihard werken om rond te komen, wat vaak niet lukt als gevolg van de lage opbrengst van de grond en de uitbuiting door de elite, in de toekomst zal het anders zijn. Een leven in overvloed. Normaliter worden de werkzaamheden van de boer gedaan aan de hand van het weer. In september is de grond nog droog en hard, maar zodra de vroege regens komen in oktober wordt er begonnen met ploegen, gevolgd door het zaaien in november. In de bergen en heuvels zijn de maanden juni en juli, wanneer de late regens zijn gepasseerd, de oogsttijd van het gerst, wat wordt gevolgd door de oogst van het graan. Het plukken van de druiven gebeurt in september¹⁰¹. De normale volgorde van handelingen is dus ploegen – zaaien – maaien – druiventreden. Amos echter spreekt over de situatie dat de ploeger de maaier ontmoet, werkzaamheden die normaal gesproken een half jaar van elkaar verwijderd zijn. Ook ontmoet de druiventreder de zaaier, eveneens gebeurtenissen die in andere tijdstippen van het jaar plaatsvinden. Het land is zo vruchtbaar en de opbrengst van de grond is zo groot, dat handelingen die normaal gesproken in de tijd niet direct na elkaar plaatsvinden, nu in een vloeiende beweging in elkaar overgaan. Het gevolg hiervan is wijn en koren in overvloed. Geen honger meer. Naast een leven in overvloed wordt ook een leven in vrede en veiligheid gespiegeld. Een leven zonder angst. De verwoeste steden zullen worden herbouwd en de mensen zullen er weer wonen. God zal de mensen terugplanten in hun grond en zij zullen nooit meer worden weggerukt uit het land dat God hen heeft gegeven (Amos 9:14-15). Een belofte die God niet alleen door monde van Amos

---

¹⁰¹ E.W.G. Masterman, “Agricultural Life in Palestine”, 186-192

doet, maar een belofte die God al veel eerder heeft gedaan. In de verbondssluiting tussen God en het volk Israël (noord en zuid) staat immers het volgende: *“Dan zal de dorstijd duren tot de druivenpluk, en de druivenpluk tot de zaaitijd. Je zult volop te eten hebben en onbezorgd in je land kunnen wonen. Ik zal het land rust en vrede geven, zodat je kunt slapen zonder te worden opgeschrikt. Ik zal ervoor zorgen dat de wilde dieren je met rust laten en dat het land niet geteisterd wordt door oorlogsgeweld.... Ik ben de HEER, jullie God, die jullie uit Egypte heeft geleid om je uit de slavernij te bevrijden. Ik heb het juk gebroken waaronder je gebukt ging, zodat je weer met opgeheven hoofd kunt rondlopen.”* (Lev. 26:5-6,13) God is begaan met mensen die worden onderdrukt. Dit was al zo toen het volk Israël nog in slavernij leefde in Egypte en dit is ten tijde van Amos nog steeds zo. God wil dat degenen in slavernij, degenen die arm en zwak zijn, degenen die aan de onderkant van de samenleving verkeren kunnen leven. Niet zomaar leven, nee leven in overvloed. Een leven zonder zorgen, een leven dat met opgeheven hoofd geleefd kan worden.

Conclusie

Bij het lezen van het boek Amos kan op verschillende punten de aandacht gelegd worden. Ik heb mij gericht op de beantwoording van de stelling dat sociale bewogenheid van God ten grondslag ligt aan de sociale rechtvaardigheid in het boek Amos. Bij de bestudering van Amos ben ik tot de conclusie gekomen dat dit inderdaad het geval is.

In dit onderzoek zijn sleutelementen waaruit sociale bewogenheid bestaat een leidraad geweest. Enkele van deze sleutelementen zijn steun en hulp bieden aan een ander, met name wanneer deze zichtbaar lijdt. Omzien naar de ander, het welzijn van de ander op het oog hebben, mensenliefde en rechtvaardigheid. Niet alleen in privé situaties, maar betrekking hebbend op de maatschappij. Een andere leidraad in het onderzoek zijn het boek Amos en de hele bijbel geweest.

Amos leefde in een tijd waarin de elite niet te klagen had, maar het overgrote deel van de bevolking juist wel. Het eigendom van het land is onevenredig verdeeld. 50% tot 70% van het land is in het bezit van de heersende klasse, terwijl deze klasse slechts 1% tot 3% van de bevolking beslaat. De boerenbevolking wordt geacht voor de heersende klasse te werken. De onevenredige verhouding van eigendom wordt door de elite aangewend om de boerenbevolking uit te buiten en macht over hen uit te oefenen. Amos laat zien dat God het hier niet mee eens is. Amos kent God als een God die machtig is, die heilig is en bovendien als een God die sociaal bewogen is. God houdt van het volk Israël, en Hij hoort hun jammerklachten als gevolg van onderdrukking. Dit kan Hij niet negeren. God komt in actie, Hij biedt steun aan een volk dat lijdt. Hij bevrijdt hen uit Egypte (Exodus 2:24-25, Exodus 3:8). God wil dat deze kant van hem niet vergeten wordt. God zegt dit tegen Israël bij monde van Amos (Amos 2:9-10).

Als gekeken wordt naar de boodschap in Amos, dan wordt gezien dat God telkens weer opkomt voor degenen die onrecht zijn aangedaan. Dit is het geval wanneer gesproken wordt over de omliggende landen (Amos 1:3-15, Amos 2:1-5), maar ook wanneer het Israël zelf betreft (Amos 2:6-8). Om het geweld dat de weerloze mens is aangedaan als gevolg van hebzucht, het verkrijgen van meer macht of wellust spreekt Amos. Hierbij kiest God steevast de partij van degene die onrecht is aangedaan. Dat God sociaal bewogen is blijkt ook uit de wetten en geboden die Hij heeft ingesteld. Een jas mag ter onderpand worden genomen, maar moet wel in de avond weer worden teruggegeven. Want waar moet die persoon zich anders mee beschermen als hij gaat slapen? (Exodus 22:25-26) Met betrekking tot Israël richt Amos zich tot drie groepen. De rijken, leiders en handelaren. De mensen die tot deze groepen worden niet aangesproken omdat ze tot deze groepen behoren. Ze worden aangesproken, omdat ze op verkeerde wijze omgaan met de armen, machteloze, zwakken en rechtvaardigen. Zowel de rijken, leiders als de handelaren zijn uit op eigen gewin, wat ten koste gaat van laatstgenoemde groepen. De rijken onderdrukken de bevolking door onder meer hoge belastingen te eisen. De leiders leven in weelde en vinden het niet erg dat het volk, waarvoor zij verantwoordelijk zijn, ten onder gaat.

De handelaren hebben slechts oog voor één ding: hun eigen portemonnee. Hoe kan deze gevuld worden, ten koste van de ander. Dat dit op oneerlijke wijze gaat is dan niet van belang. En in al deze voorbeelden die Amos geeft klopt het hart van God. God is boos. Boos, omdat de elite geen oog heeft voor de sociaal zwakkeren in de samenleving. Boos, omdat deze groep gebruikt wordt. Boos, omdat hun leven in het oog van de elite niet veel waard is. Het heeft slechts de waarde van een paar sandalen (Amos 8:6).

Ondanks de boosheid van God om de onbewogen houding van de elite ten opzichte van de zwakkeren in de samenleving is God bereid af te zien van de aangezegde straf. Als het kwade wordt gehaat, het goede wordt lief gehad en het recht stroomt als water en de gerechtigheid als een altijd voortvloeiende beek, dan zal er geleefd kunnen worden. Door een ieder (Amos 5). Echter, wordt deze weg niet ingeslagen door de elite dan zal de straf worden voltrokken. Een aardbeving, dood en ballingschap (Amos 8:8, Amos 5:16-17,27).

De boodschap van Amos eindigt hier niet. De elite zal, bij blijvende onbewogenheid, haar straf moeten ondergaan. De armen van de samenleving, de machteloze, de zwakken en de rechtvaardigen wordt een stralende toekomst voorgehouden. Deze groep, de landarbeiders, door Amos omschreven met de woorden “ploeger”, “maaier”, “druiventreder” en “zaaiër” zullen de bewoners zijn van een land dat weer in luister is hersteld. Een land waar overvloed is. Een land waar geen honger en dorst is en waar men veilig kan wonen. Een land dat God hen heeft gegeven (Amos 9:13-15).

Is God sociaal bewogen? Ja. Heel het boek Amos ademt dit uit. God handelt omdat de zwakke wordt onderdrukt en uitgebuit. Gods doel is beëindiging van deze praktijken, niet de beëindiging van degenen die deze praktijken beoefenen. God is bereid hen te vergeven, als ze maar stoppen met de onderdrukking van de zwakkeren in de samenleving. God is sociaal bewogen en deze bewogenheid ligt ten grondslag aan de sociale rechtvaardigheid in het boek Amos.

Bibliografie

- B.E.J.H. Becking, *Only One God? Monotheism in Ancient Israel and the Veneration of the Goddess Asherah*, Sheffield Academic Press, London, 2001
- Bible Works 8.0, Holladay Hebrew Lexicon
- J. Blenkinsopp, “The prophetic reproach”, *Journal of Biblical Literature*, (September 1971, Vol. 90, No. 3), 267-278
- G.W. Bromiley, *The International Standard Bible Encyclopedia, Volume two: E-J (fully revised)*, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1979-1988
- T.F. Carney, *The Shape of the Past: Models and Antiquity*, Coronada Press, Lawrence Kansas, 1975
- C.W. Carter, *The Wesleyan Bible Commentary Volume III – Isaiah through Malachi*, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan, 1979
- D.E. Cartwright, “Compassion and Solidarity with Sufferers: The Metaphysics of Mitleid”, *European Journal of Philosophy*, (Augustus 2008, Vol. 16, No. 2), 292-310
- R.B. Coote, *Amos among the Prophets*, Fortress Press, Philadelphia, 1981
- S.R. Driver e.a., *The International Critical Commentary – Amos and Hosea*, T. & T. Clark, Edinburgh, 1910
- T.E. Dowley, *Studie-atlas bij de Bijbel*, Uitgeverij J.J. Groen en Zoon, Leiden, 1991
- F. Guyette, “Amos the prophet: a meditation on the richness of ‘justice’”, *Jewish Bible Quarterly*, (Januari 2008, Vol.36, No. 1), 15-21
- A.J. Heschel, *The Prophets*, HarperCollins Publishers Inc, New York, 2001
- L. Koehler & W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden, 2001
- C. van Leeuwen, *Prediking van het oude testament - Amos*, Callenbach, Nijkerk, 1985
- S. Marenof, “Note concerning the Meaning of the Word "Ephah," Zechariah 5:5-11”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, (Juli 1932, Vol. 48, No. 4), 264-267
- E. W. G. Masterman, “ Agricultural Life in Palestine”, *The Biblical World*, (Maart 1900, Vol. 15, No. 3), 185-192
- P. McNutt, *Reconstructing the Society of Ancient Israël*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1999
- S. Opotow / S.I. McClelland, “The Intensification of Hating: A Theory”, *Social Justice Research* (Maart 2007, Vol.20, No. 1), 68-97
- P. Riede, *Vom Erbarmen zum Gericht*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 2008
- S.J. Simons, *Opgravingen in Palestina, tot aan de ballingschap (586 v. Chr.)*, J. Romén, Roermond-Maaseik, 1935

- S. Sprecher / B. Fehr, “Compassionate love for close others and humanity”, *Journal of Social and Personal Relationships*, (Oktober 2005, Vol. 22, No. 5), 629-651
- E. Talstra, *Oude en Nieuwe Lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament*, J.H. Kok, Kampen, 2002
- R. De Vaux, “*Ancient Israel: its life and institutions*”, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1997
- Th.C. Vriezen / A.S. van der Woude, *Oud Israëlië & vroegjoodse literatuur*, Uitgeverij J.H. Kok, Kampen, 2005
- R.R. Wilson, *Prophecy and Society in Ancient Israel*, Fortress Press, Philadelphia, 1980
- H.W. Wolff, *Biblischer Kommentar Altes Testament – Joël en Amos*, Neukircher Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1969
- J. Young-Mason, “Understanding Suffering and Compassion”, *Cross Currents*, (September 2001, Vol. 51, No. 3), 347-358

Afkortingen

- K&B L. Koehler & W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*
- NBG *Bijbel*, Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem, 1951
- NBV *De Nieuwe Bijbel Vertaling*, Uitgeverij NBG, Heerenveen, 2004

Bijlage A: misdaad op misdaad

In de hoofdstukken 1 en 2 van het boek Amos wordt meerdere malen gesproken over “misdad op misdaad” (zie Amos 1:3,6,9,11,13 en Amos 2:1,4,6). Letterlijk staat er: “שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי יַעֲלֵ-אַרְבָּעָה ... וְעַל-עַל” wat betekent “om 3 overtredingen... en om 4”. De betekenis van de getallen, om 3 en om 4, is op meerdere manieren geïnterpreteerd.

- A) Als de getallen 3 en 4 worden opgeteld komt dit uit op 7, wat een compleet getal is¹⁰². Het getal 7 staat voor de totaliteit van (in dit geval) de zonde.
- B) Het getal 3 duidt een compleet geheel aan, het getal 4 wil zeggen meer dan genoeg.
- C) Het getal 3 staat voor veel, het getal 4 staat voor datgene dat (in dit geval) oproept tot straf.

---

¹⁰² Driver e.a., *The International Critical Commentary – Amos and Hosea*, 14